

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

«АУДИТ» КАФЕДРАСИ

«АУДИТ» ФАНИДАН

МАЪРУЗА МАТНИ

Кафедра йиғилишининг
«28» август 2010 йил
1-сонли баённомаси билан тасдиқланган.
Каф.муд_____доц. Файзиев Ш.Н.

Тузувчи: Файзиев Ш. Н.,
Авлоқулов А.З.

Такризчи: Азларов Д.Х.

ТОШКЕНТ-2010

14-МАВЗУ: АСОСИЙ ВОСИТАЛАР АУДИТИ

РЕЖА:

- 1. Асосий воситалар аудитини ташкил этиш тартиби ва ўтказиш кетма-кетлиги.**
- 2. Асосий воситалар аудитида фойдаланиладиган маълумот манбалари.**
- 3. Асосий воситаларнинг мавжудлиги ва сақланишини текшириш.**
- 4. Асосий воситалар аналитик ҳисобини ташкил этиш аудити.**
- 5. Асосий воситалар кирими ва чиқимига доир муомалаларни ҳужжатлаштириш, счётларда акс эттириш ҳамда солиққа тортишнинг тўғрилигини текшириш.**
- 6. Лизинг муносабатлари ва ижара мажбуриятлари аудити.**
- 7. Асосий воситаларга эскириш ҳисоблашнинг тўғрилигини текшириш.**
- 8. Асосий воситаларни таъмирлаш аудити. Пудрат усули ва хўжалик усулида бажарилган таъмирлаш ишлари аудитининг хусусиятлари.**

АДАБИЁТЛАР

1. Асосий адабиётлар

1. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. Халқ сўзи. 2002 йил 30 август.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни - Тошкент 1996 й. 30 август.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2000 й. 26 май. //Солиқлар ва божхона хабарлари, 2000 йил 13 июнь.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 22 сентябрдаги “Аудиторлик фаолиятини такомиллаштириш ва аудиторлик текширишларнинг аҳамиятини ошириш тўғрисида”ги 365-сонли қарори.-Т.: «Халқ сўзи», 2000 й, 26 сентябрь.
5. Дўсмуратов Р.Д. Аудит асослари.-Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2003.-612 с.
6. Маматов З.Т. ва бошқ. Аудит: Ўқув қўлланма.-Т.: Тошкент Ислом Университети. 2002.-280 б.
7. Мусаев Ҳ.Н. Аудит.-Т.: Молия. 2003.-220 б.
8. Подольский В.И. Аудит. – М.: ЮНИТИ, 2001.
9. Ризақулов А.А., Нарзиев Р. Аудит, - Т.: 1999.
10. Санаев Н.С., Нарзиев Р. Аудит. Ўқитувчи, 2001.
11. Тўлаходжаева М.М. Корхона молиявий аҳволини аудити. 1996.

2. Қўшимча адабиётлар

1. Аренс А., Лоббек Д.Ж. Аудит. Пер. с англ. под. ред. проф. Я.В. Соколова, - М.: Финансы и статистика, 1995.
2. Ўзбекистон Республикаси молиявий қонунлари журнали 2000-2005 йил сонлари.
3. Солиқ ва божхона хабарлари газетаси. 2002-2005 йил сонлари.
4. Справочник аудитора. – Т.: 2001.
5. Шеремет А.Д. Аудит. – М.: Финансы и статистика, 1996.

1. Асосий воситалар аудитини ташкил этиш тартиби ва

Ўтказиш кетма-кетлиги.

Асосий воситаларни аудиторлик текширувидан ўтказиш мижоз-корхона фаолияти умумий аудитининг бир қисми ҳисобланади. Унинг мақсади бухгалтерия ҳисоботи асосий воситалар бўлимининг ишончилиги тўғрисида фикр шакллантириш ва корхонада асосий воситалар билан боғлиқ муомалаларни ҳисобга олиш ҳамда солиққа тортиш услубиётини ташкил этишнинг Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган меъёрий ҳужжатларга мувофиқлигини аниқлашдан иборат.

Асосий воситалар аудити аудиторлик текширувининг муҳим объектларидан бири бўлиб, ундаги ўрганиладиган масалалар кенг камровли ва уларнинг барчасини қуйидагича умумлаштириш мумкин:

- асосий воситалар мавжудлиги ва сақланиш ҳолати устидан назорат ўрнатишни таъминлаш (объектларни асосий воситалар қаторига киритишнинг тўғрилиги; асосий воситаларнинг тўғри туркумланиши; асосий воситалар аналитик ҳисоби ва асосий воситалар учун моддий жавобгарликни ташкил этиш; аналитик ва синтетик ҳисоб ҳамда ҳисобот маълумотларининг мослиги);

- асосий воситалар кирими ва чиқимига доир муомалаларни дастлабки ҳужжатлаштириш ҳамда ҳисобда акс эттириш; асосий воситалар кирими ва чиқимига доир муомалаларни синтетик ҳисоб регистрларида акс эттириш; асосий воситалар кирими ва чиқимига доир муомалаларни солиққа тортиш;

- асосий воситаларга амортизация ҳисоблаш ва ҳисобда акс эттириш (асосий воситаларнинг фойдали хизмат қилиш муддатини аниқлашнинг тўғрилиги); амортизация ҳисоблаш усуллари қўллашнинг қонунийлиги ва тўғрилиги; жадаллаштирилган амортизация усулини қўллашнинг қонунийлиги; амортизация ажратмалари ҳисоб-китобларининг тўғрилиги; амортизация ажратмаларини ҳисобда акс эттиришнинг тўғрилиги);

- асосий воситаларни тиклашни - таъмирлаш, замонавийлаш-тириш ва қайта жиҳозлашни ҳисобда акс эттириш (муомалаларни ҳужжатларда расмийлаштириш; таъмирлаш усуллари; таъмирлаш харажатларини таннархга олиб боришнинг тўғрилиги; асосий воситаларни қайта жиҳозлаш ва замонавийлаштиришга доир муомалаларни ҳисобга олиш;

- асосий воситалар корхона бухгалтериясидаги синтетик ва аналитик ҳисобининг ҳолатини баҳолаш; белгиланган қоидаларга мувофиқ корxonанинг ўзига қарашли (0110-0199 счётлар), жорий тартибда ижарага олинган (001-счёт) ва молиявий лизинг асосида олинган асосий воситаларни (0310-счёт) сақлаш жойларида моддий жавобгар шахслар бўйича ҳисобга олишнинг ташкил этилишини баҳолаш;

- корxonанинг ўзига қарашли ва молияланадиган лизинг асосида олинган асосий воситалар бўйича ойлик эскириш ҳисоб-ланишининг тўғрилигини текшириш (0211-0299-счётлар). Чунки, бу маълумотлар реализация қилинадиган маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархининг (2010, 2310, 2510, 2710 счётлар дебети) шаклланиши билан боғлиқ бўлиб, оқибатда

корхонанинг молиявий натижалари (баланс фойдаси ёки зарари)га ва бюджетга тўланадиган фойда (даромад) солиғининг миқдorigа таъсир этади;

- асосий воситаларнинг сотиб олинishi ва ҳисобдан чиқа-рилиши ҳамда уларни юридик ва жисмоний шахслардан ижарага олиш билан боғлиқ муомалалар бўйича солиқ қонунчилигига риоя қилинишини текшириш;

- асосий воситаларни хўжалик ва пудрат усулларида (капитал ёки жорий) таъмирлаш харажатларини ҳисобга олишнинг кор-хонада амал қилинаётган тартибини, корхонада бир йилга қабул қилинган **ҳисоб юритиш сиёсати**дан келиб чиққан ҳолда баҳолаш ва текшириш (асосий воситаларни таъмирлаш учун резервга маблағ ажратиш механизмидан фойдаланиб ёки фойдаланмасдан);

- агар аудитор билан тузилган шартномада келишилган бўлса, корхонада асосий воситалардан фойдаланишни вақт оралиғи ва қуввати бўйича корхонанинг ишлаб чиқариш хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда таҳлил қилиш;

- асосий воситаларни баҳолаш ва қайта баҳолаш натижа-ларини текшириш.

Аудитор ушбу асосий масалаларни ўрганиб, уларга аудиторлик ҳисоботининг таҳлилий қисмида баҳо бериши ва йўл қўйилган хатолар ҳамда ҳисобнинг белгиланган қоидаларидан четга чиқиш ҳолларини бартараф қилиш бўйича таклифлар бериши лозим.

Аудитор асосий воситалар аудитини бошлашда хўжаликка келиши билан биринчи навбатда қуйидагиларни аниқлаши зарур:

- корхонанинг асосий воситалар ҳисобини ташкил қилиш бўйича текширилаётган ҳисобот давридаги ҳисоб юритиш сиёсати, унинг ўтган ҳисобот давридагига нисбатан ўзгариши билан танишиш;

- асосий воситаларнинг сўнгги инвентаризация(ашёвий рўй-хат)дан ўтказилиши ва унинг натижаларини аниқлаш;

- асосий воситаларни сўнгги қайта баҳолаш материаллари ва уларнинг ҳисобда акс эттирилиши билан танишиш. Бунда аудитор Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги, Макроиктисодиёт ва статистика вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Давлат мулк қўмитасининг тегишли меъёрий ҳужжатларига мувофиқ корхона балансида турадиган ва қайта баҳоланган асосий воситалар тик-ланиш қиймати бўйича акс эттирилишини назарда тутиши лозим.

- корхонада асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш бўйича доимий комиссия ташкил этилиши: асосий воситаларни фой-даланиш жойларида сақлаш учун жавобгар шахслар ҳақида буйруқ (фармойиш) нинг мавжудлигини текшириш, шунингдек, улар билан **шахсан тўла моддий жавобгарлик тўғрисида шартномалар** тузилганлигини аниқлаш;

- тадбиркор сифатида рўйхатга олинган ва рўйхатга олин-маган юридик ҳамда жисмоний шахслар билан асосий воситалар ижараси бўйича тузилган **шартномаларни** ўрганиш.;

- бухгалтерияда асосий воситалар картотекаси (АВ-6 ва АВ-8 шаклидаги инвентар карточкалар) ва компьютерда ёки қўлда бажа-риладиган вариантдаги аниқ инвентарь рўйхати (АВ-9 шакл) юри-тилишига ишонч ҳосил қилиш лозим;

- ишдан бўшаб кетган моддий жавобгар шахслар ҳақида маълумотлар (буйруқлар, ходимлар рўйхати)ни ўрганиш ;

- асосий воситалар ҳисобини юритиш қоидалари баён қилинган амалдаги меъёрий ҳужжатлар ва асосий воситалар ҳисобига доир ягона шаклдаги (унификацияланган) идоралараро дастлабки ҳужжатларнинг шакллари билан корхона бухгалтерияси қай даражада таъминланганлигини аниқлаш.

Шу тарзда олинган маълумотлар аудиторга мазкур корхонада асосий воситалар ҳисобининг ташкил этилиши ҳақида умумий тасаввурга эга бўлиш имконини ва текширувда махсус эътибор бериш лозим бўлган масалаларни аниқлашга ёрдам беради.

Аудитор асосий воситалар ҳисобига доир муомалаларни текширишни бошлашдан олдин ички назоратнинг аҳволини тест усулида аниқлаши мақсадга мувофиқдир. Бу нафақат ички назорат тизимининг ишончлилигини баҳолаш, балки аудиторлик текшируви ўтказиш дастурига тузатиш киритишга ҳам имкон яратади.

Асосий воситалар ҳисобини текшириш бўйича ички назорат тизимининг аҳволини аниқлаш тести.

№	Тест саволининг мазмуни	Жавоблар		
		Ҳа	Йўқ	Эслатма
1.	Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш бўйича комиссия тузиш тўғрисида буйруқ борлиги?	√		
2.	Ҳисоб юритиш сиёсати тўғрисидаги буйруқда асосий воситаларни инвентаризация қилиш усуллари ва муд-датлари кўрсатилганми?		√	
3.	Инвентаризация белгиланган муд-датларда ўтказилганми?		√	
4.	Асосий воситалар охириги марта қачон инвентаризация қилинган?	√		2 йил олдин
5.	Инвентаризация натижалари ҳисобда акс эттирилганми?			Сўнги 2 й. да инв-я ўтказилмаган
6.	Асосий воситаларни сақлаш ва ишла-тиш жойлари ҳисоб регистрида акс эттирилганми?	√		
7.	Асосий воситаларнинг фойдаланиш жойларида сақланиши учун масъул шахсларни тайинлаш тўғрисида буй-руқлар борлиги?	√		
8.	Асосий воситаларни сақлаш учун масъул шахслар билан тўлиқ моддий жавобгарлик тўғрисида шартномалар тузилганми?		√	
9.	Корхонада асосий воситалар ҳисобига доир дастлабки ҳужжатларнинг унификацияланган шакллари қўллани-ладими?	√		Тўлиқ эмас
10.	Асосий воситалар ҳисоби бўйича ҳуж-жатлар айланиш режа-графи тузилганми?		√	
11.	Бош бухгалтер томонидан ҳужжатлар айланиш режа-графида риоя қилиш устидан назорат амалга оширилганми?		√	
12.	Асосий воситалар объектлари ёнгин ва бошқа табиий офатлардан суғурта қилинганми?	√		
13.	Асосий воситалар туркумланганми?		√	
14.	Асосий воситалар кодификатори иш-лаб чиқилганми?		√	

15.	Инвентарь карточкалар мавжудми ва улар ишлатиладими?		√	
16.	Аналитик ҳисоб маълумотлари синте-тик ҳисоб регистрлари билан таққосланганми?	√		Ҳа, фақат баланс тузиш пайтида
17.	Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш бўйича далолатномалар ва бошқа хуж-жатлар раҳбар томонидан тасдиқ-ланганми?	√		
18.	Корхонада ижарага олинган (оператив молияланадиган лизинг) асосий воси-талар мавжудми?		√	
19.	Амортизация ҳисоблаш усули танлан-ганми?		√	Чизиқли усул қўлла-нилади
20.	Таъмирлаш харажатларини ҳисобга олиш варианты танланганми?		√	Ҳақиқий харажатлар бўйича

Ушбу келтирилган тестдан шундай хулоса қилиш мумкинки, текширув ўтказиладиган корхонада ҳисобот даврида инвентари-зация ўтказилмаган, ҳисоб сиёсатида айрим объектларни инвен-таризация қилиш тартиби ва муддатлари белгиланмаган. Натижада, текширув чоғида асосий воситалар объектларини танлаб инвен-таризация қилиш зарур. Мазкур корхона бўлинмаларида асосий воситалар ҳисобига доир муомалалар устидан ички назоратнинг яхши йўлга қўйилмаганлиги оқибатида сезиларли хатоларга йўл қўйиш хавфи катта.

Бош дафтарда акс эттирилган 0110-0199, 0211-0299, 0310, 0710, 0720, 0810, 0820, 0840, 0850, 0860, 0890, 0920, 4810, 4820, 4830, 6910, 6920, 7910 синтетик счётлар қолдиқларининг мос ра-вишда аналитик ҳисоб регистрлари ва бухгалтерия баланси маълу-мотларига мувофиқлигини аниқлаш зарур. Улар барча позициялар бўйича: ой бошига қолдиқ, ойлик оборотлари, ой охирига қолдиқ-лар бир-бирига тўғри келиши лозим. Агар тафовутлар аниқланса, уларнинг сабабларини аниқлаш ва корхонага асосий воситаларни, монтаж талаб қиладиган қурилмаларни; капитал қўйилмаларни, тузилган лизинг шартномалари бўйича мажбуриятларни инвентари-зация қилиш тавсия этилади. Сўнгра корхонанинг асосий восита-ларни ҳисобга олиш бўйича қабул қилинган ҳисоб юритиш сиёсати билан танишиш зарур. Бунда асосан қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

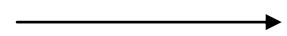
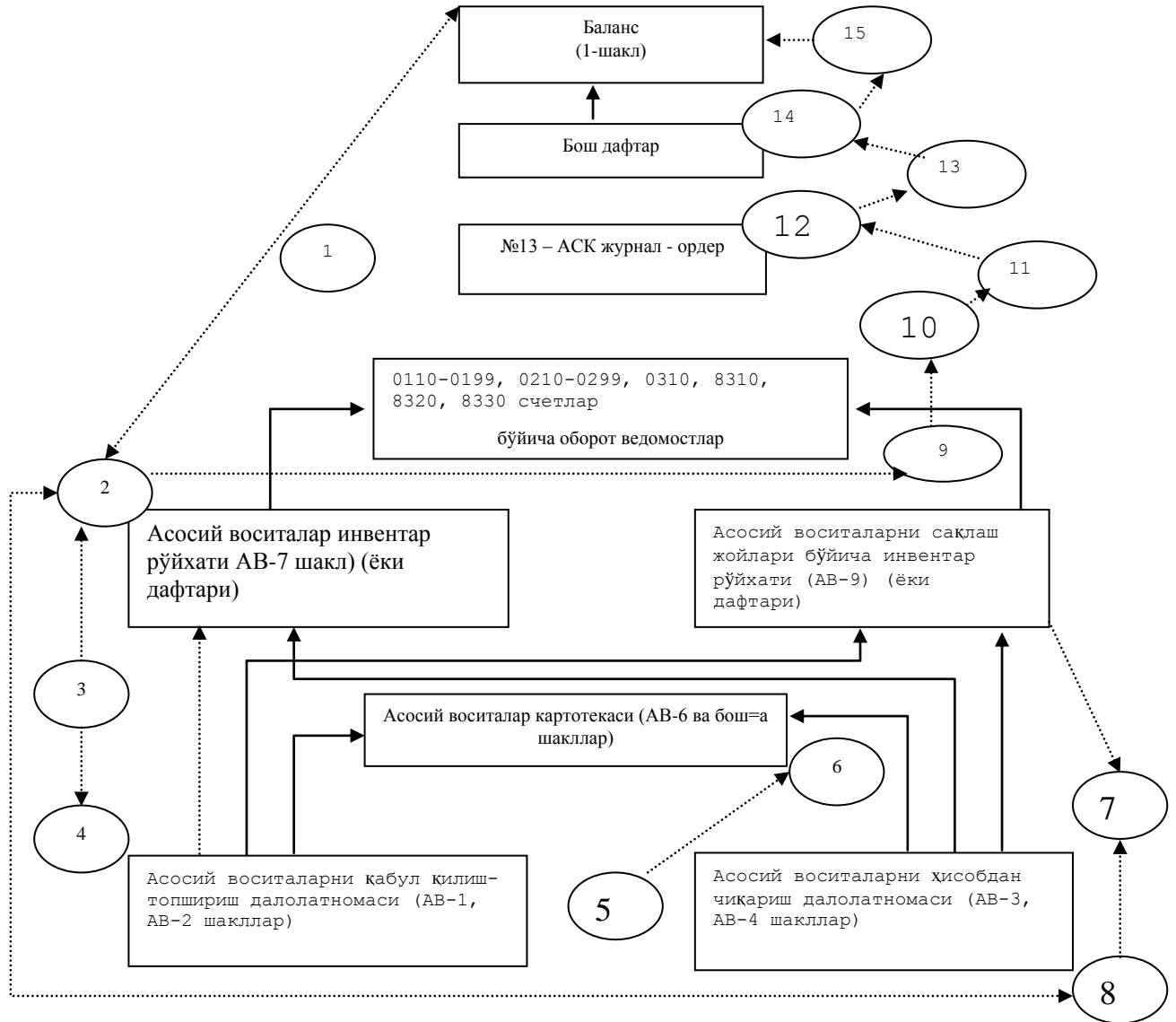
* *корхонада асосий воситаларга эскириш ҳисоблашнинг қайси усулини қўллаш қабул қилинганлиги;*

* *корхонада асосий воситаларни таъмирлаш харажатларини ҳисобга олишнинг қандай тартиби қабул қилинганлиги, асосий во-ситаларни таъмирлаш учун резервга маблағ ажратиш механизmidан фойдаланиб, яъни таъмирлаш фонди (8910-счёт бўйича «Таъмир-лаш фонди» субсчётини қўллаш) ташкил этиш ёки ташкил этмаслик.*

Корхонада қабул қилинган ҳисоб юритиш сиёсати аудитор хулосасида акс эттирилиши лозим.

Юқорида баён қилинганлар асосида асосий воситаларни ауди-торлик текширувидан ўтказиш кетма-кетлигининг умумий чизма-сини қуйидагича тасвирлаш мумкин.

Асосий воситалар аудитида аудиторлик амалларни бажариш кетма-кетлиги.

← - ёзувлар ёзилиши

- ёзувларни текшириш.

**Аудит ўтказиш кетма-кетлигининг баёни
(журнал-ордер шакли бўйича)**

№	Текширув босқичлари
1	2
1.	Инвентар рўйхат (АВ-7 шакл) (ёки дафтар)даги барча объектлар дастлабки қиймат суммаларини баланснинг 012 сат-ри билан (йил бошига ва охирига) ва ҳисобланган эскириш суммасини 011 сатри билан (йил боши ва охирига) солиш-тириш.
2.	Амортизация ҳисоблаш усулининг тўғри танланиши, коэф-фициентлар ва ҳисоб-китоблар тўғрилигини текшириш; асо-сий воситаларнинг қайта баҳоланишини

	текшириш.
3.	«Асосий воситалар инвентар рўйхати» (АВ-7 шакл) (ёки даф-тари) ва «Асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш далолатномалари (АВ-1, АВ-2 шакллар)да акс эттирилган сумма-лар тенглигини солиштириш йўли билан текшириш.
4.	«Асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш далолатнома» ларининг (АВ-1, АВ-2) тўғри расмийлаштирилишини текши-риш.
5.	«Асосий воситаларни ҳисобга оладиган инвентар карточ-калар» (АВ-6 ва б.)да акс эттирилган инвентар қийматга тенглигини текшириш.
6.	Асосий воситалар картотекасини юритиш ва инвентар карточ-калар тўлгазилишининг тўғрилигини текшириш.
7.	Тугатилган (ҳисобдан чиқарилган) асосий воситанинг «Асо-сий воситалар инвентар рўйхати» (АВ-7 шакл) (ёки дафта-ри)да акс эттирилган қиймати ва «Асосий воситаларни ҳисоб-дан чиқариш далолатномалари» (АВ-3, АВ-4 шакллар) да акс эттирилган қиймати тенглигини текшириш.
8.	«Асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш далолатномалари» (АВ-3, АВ-4 ва б.) тўғри расмийлаштирилишини текшириш.
9.	Текширув учун танланган асосий воситалар гуруҳи (туркуми) бўйича суммаларнинг «асосий воситалар инвентар рўйхати» (АВ-7 шакл) (ёки дафтари)дан 0110-0190 счетлар бўйича обо-рот ведомостига ўтказилишининг тўғрилигини текшириш.
10.	0110-0199 счетлар бўйича ҳисобот даври охирига чиқарилган қолдиқлар тўғрилигини текшириш. 0110-0199 счетлар бўйича тегишли ҳисобот даври охирига чиқарилган қолдиқларнинг, оборот ведомостлардаги айнан шу ҳисобот даври охирига чи-қарилган қолдиқларга мослигини текшириш.
11.	№13-АСК Журнал-ордер «ҳаммаси» деган сатридаги 0110-0199 счетларнинг кредит оборотларини тегишли ҳисобот дав-ри учун оборот ведомостларидаги айнан шу счетлар бўйича кредит оборотлари билан солиштириш.
12.	№13-АСК Журнал-ордерининг «ҳаммаси» деган сатридаги сумма ва 0110-0199 счетларнинг кредити бўйича ёзувлар ёзи-ладиган томонидаги 1-27 сатрлар суммалар тенглигини тек-шириш. №13 – АСК журнал-ордернинг 0210-0299 счетлар кредити бўйича ёзувлар ёзиладиган қисмидаги «ҳаммаси» де-ган сатр суммаси ва 1-6 сатрлар суммалари тенглигини текшириш.
13.	Тегишли ой бўйича: Бош дафтарнинг 18 графасидаги сум-манинг №13-Журнал-ордердаги 0110-0199 счетлар кредити бўйича «ҳаммаси» деган ёзувга тенглигини текшириш.
14.	0110-0199 счетлар бўйича дебет оборотларини жамлашнинг тўғрилигини текшириш.
15.	Бош дафтарнинг: 19-графасидаги 0110-0199 счетлар бўйича дебет қолдиқларнинг Баланс 012 сатридаги суммага; 20-гра-фасидаги 0210-0299 счетлар бўйича ҳисобот даври охирига кредит қолдиқларнинг Баланс 011 сатридаги суммага тенг-лигини текшириш.

2. Асосий воситалар аудитида фойдаланиладиган маълумот манбалари.

Асосий воситаларни аудиторлик текширувдан ўтказишда фой-даланиладиган манбалар бухгалтерлик ҳисобнинг корхонада қабул қилинган ташкилий шаклига ҳам боғлиқ. Булар ҳисобни қўлда юритиш шароитида: журнал-ордерлар, ведомостлар, карточкалар: автоматлаштирилган ҳисоб шароитида эса компьютер дастурлари, машинаграммларидир. Лекин шуни унутмаслик керак-ки, ҳисоб-нинг ҳар қандай шакли шароитида ҳам асосий воситаларнинг ҳара-катига оид муомалалар (кирими, чиқими, хўжалик ичидаги силжи-ши, таъмирланиши) меъёрий ҳужжатлар ва дастлабки

хужжатлаш-тиришнинг унификацияланган идоралараро шакллари билан расмийлаштирилиши лозим. Улар қаторига қуйидагилар киради:

- * асосий воситалар бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш масалаларини тартибга соладиган асосий меъёрий ҳужжатлар;
- * корхонанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруги;
- * асосий воситаларни ҳисобга олишда корхонада қўлланиладиган аналитик ва синтетик ҳисоб регистрлари;
- * бухгалтерия ҳисоботлари;
- * асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш (ички силжиш) далолатномаси (накладной) (АВ-1 шакл);
- * таъмирланган, қайта жиҳозланган ва замонавийлаштирилган объектларни қабул қилиш-топшириш далолатномаси (АВ-2 шакл);
- * асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш далолатномаси (АВ-3 шакл);
- * автотранспорт воситаларини ҳисобдан чиқариш далолат-номаси (АВ-4 шакл);
- * асосий воситаларни ҳисобга оладиган инвентарь карточка (АВ-6 шакл);
- * асосий воситаларни ҳисобга оладиган инвентарь карточкалар рўйхати (АВ-7 шакл);
- * асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга оладиган карточка (АВ-8 шакл);
- * асосий воситаларнинг инвентарь рўйхати (ишлатиш жойлари бўйича) (АВ-9 шакл).

Аудитор ушбу меъёрий ҳужжатлар, ҳисоб регистрлари ва даст-лабки ҳужжатларда асосий воситалар ҳаракатини расмийлаштириш учун жавобгар шахслар имзоларининг мавжудлиги ва ҳаққо-нийлигига эътибор қаратиб, барча реквизитларнинг тўғри тўлға-зилганлигини аниқлайди.

Аудитор корхонанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруқда баён қилинган - асосий воситаларни ҳисобга олиш услубиёти билан тани-шиб чиқиши лозим. Бунда хусусан қуйидагиларни аниқлаш зарур:

- * объектларни асосий воситалар ва айланма маблағлар каторига олиб бориш учун улар қийматининг белгиланган чегаралари;
- * қийматидан қатъий назар асосий воситалар қаторига олиб бориладиган объектлар рўйхати;
- * асосий воситалар бўйича амортизация ҳисоблаш усуллари;
- * асосий воситаларни таъмирлаш учун қилинган харажатларни акс эттириш тартиби;
- * ҳисобот йилининг 1 январ ҳолатига асосий воситаларни қайта баҳолаш кўзда тутилганлиги;
- * асосий воситаларни инвентаризация қилиш муддатлари;
- * асосий воситалар мавжудлиги ва ҳаракатига доир муома-лаларни ҳисобга олиш учун **ишчи счётлар режаси**да белгиланган счётлар рўйхати.

Асосий воситалар мавжудлиги ва ҳаракатига доир муомалалар-ни ҳисобга олишда қўлланиладиган ва текширувда аудитор томо-нидан жалб қилинадиган, синтетик ва аналитик ҳисоб регистрлари бухгалтерия ҳисобининг корхонада қўлланилаётган шаклига боғлиқ. Уларга 0110-0199,

0211-0299, 0310 счётлар бўйича синтетик ҳисоб регистрлари, синтетик ва аналитик ҳисоб бўйича оборот вето-мостлари, сальдо ведомостлари киради.

Асосий воситалар ҳаракатига доир муомалалар, одатда, даст-лабки ҳужжатларнинг унификацияланган (ягона шаклга келтирилган) шакллари билан, айрим ҳолларда эса корхонада ишлаб чиқилган ва ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруқ билан тасдиқланган даст-лабки ҳужжатлар билан расмийлаштирилади.

Аудитор текширув чоғида молиявий ҳисоботнинг қуйидаги шаклларидадан фойдаланади:

- * бухгалтерия баланси (1-шакл);
- * молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-шакл);
- * асосий воситалар тўғрисида ҳисобот (3-шакл);
- * пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот (4-шакл);
- * хусусий капитал тўғрисида ҳисобот (5-шакл);
- * изоҳлар, ҳисоб-китоблар, тушунтиришлар.

Бухгалтерия баланси (1-шакл)да корхонага мулкый ҳуқуқ асо-сида, тезкор бошқарув ва хўжалик юритиш учун тааллуқли бўлган асосий воситалар I - «Узоқ муддатли активлар» бўлимидаги «Асосий воситалар» моддасида бошланғич қиймати, эскириш ва қолдиқ қийматлари бўйича батафсил берилади. Асосий воситалар балансида НЕТТО баҳоси яъни қолдиқ қиймати бўйича акс этти-рилади (белгиланган тартибга мувофиқ қиймати қопланмайдиган (амортизация ҳисобланмайдиган) асосий воситалар объектларидан ташқари).

«Асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот» (3-шакл) бўйича қуйидагилар тўғрисидаги маълумотлар ўрганилади:

- * асосий воситалар алоҳида турларининг ҳисобот даври боши ва охирига мавжудлиги ҳамда ҳисобот даври давомидаги ҳаракати (кирими, чиқими). Асосий воситалар дастлабки қиймати (тиклаш қиймати) бўйича кўрсатилади;
- * барча асосий воситалар, шунингдек уларнинг айрим гуруҳ-лари: бинолар ва иншоотлар, машиналар, қурилмалар, транспорт воситалари ва бошқалар;
- * бутунлигича ёки айрим турлари (бинолар, иншоотлар ва ҳоказо) бўйича ижарага берилган асосий воситаларнинг ҳисобот даври бошига ва охирига мавжудлиги;
- * консервацияга қўйилган асосий воситаларнинг ҳисобот даври боши ва охирига мавжудлиги.

Молиявий ҳисоботга тушунтириш ва изоҳларда №1 «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот» номли бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС) даги қоидалардан келиб чиқиб, қуйидагилар тўғрисидаги ахборотлар баён қилинади (очиқ берилади):

- * асосий воситалар бухгалтерия ҳисобига қабул қилингандаги қийматининг ўзгариши (қўшимча қуриш, қўшимча жиҳозлаш, қайта жиҳозлаш ва қисман тугатиш ҳоллари ҳам қўшилиб);
- * корхонада асосий воситаларнинг фойдали хизмат қилиш муддатларини белгилаш (асосий гуруҳлари бўйича);

* қиймати қопланмайдиган (амортизация қилинмайдиган) асосий воситалар;

Аниқланган хатолар аудиторлик ҳисоботида тафсилотлари билан акс эттирилиши лозим. Зарур ҳолларда аудитор қарама-қарши текширув ўтказиши ҳам мумкин.

Амалиётда асосий воситалар ҳаракатига оид муомалаларини ихтиёрий шаклдаги (ўзбошимча тузилган) ҳужжатлар билан рас-мийлаштириш каби қонунбузарлик ҳоллари ҳам кўплаб учрайди.

3. Асосий воситаларнинг мавжудлиги ва сақланишини текшириш.

Асосий воситалар мавжудлиги ва сақланишини аудиторлик текширувидан ўтказишдан мақсад бухгалтерия ҳисоботи моддала-рининг ҳаққонийлигини таъминлашдан иборат.

Бунда аудитор қуйидагиларни текшириши лозим: қиймати кор-хонада белгилаб қўйилган чегарадан паст бўлган объектлар ёки қийматидан қатъий назар хизмат муддати 12 ойдан кам бўлган объектлар асосий воситалар қаторига ўтиб қолмаганлиги; корхонада асосий воситалар инвентарь ва хўжалик ашёлари қаторига ва аксинча ўтказилмаганлиги; бунда шуни назарда тутиш зарурки, объект қийматининг чегараси объектни сотиб олиш (фойдаланишга топшириш) санасига аниқланади. Асосий воситаларни инвентарь ва хўжалик ашёлари қаторига асоссиз ўтказиш аудиторлик текшируви чоғида аниқланадиган хатолардан биридир. Кўп ҳолларда бундай ўтказишнинг сабаби корxonанинг амортизация ҳисоблаш ишларини камайтиришга интилиши ҳисобланади.

Аудиторлик текшируви чоғида корxonанинг асосий воситалар объектларига **мулк**ий **ҳуқуқ**ининг талаб даражасида расмийлаштирилганлигини исботлаш зарур.

Аудиторга асосий воситалар объектларини яратиш, сотиб олиш, бериш шартномалари, зарур ҳолларда эса - қонунчиликка мувофиқ олди-соттини рўйхатга олиш гувоҳномаси тақдим қилинади.

Асосий воситаларнинг тўғри баҳоланганлигини аниқлаш асосий воситалар мавжудлиги ва ҳаракатини текшириш чоғидаги муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Чунки, мулк солиғи бўйича бюджет билан ҳисоб-китоблар, шунингдек корхона фаолиятининг молиявий натижаларини акс эттириш ва ҳисобот тузиш шунга боғлиқ.

Аудитор текширув ўтказишда асосий воситаларни ҳисобга қабул қилиш учун асос бўлган дастлабки ҳужжатларни (АВ-1, АВ-6 ва бошқа шакллар) жалб қилади.

Асосий воситаларни баҳоланишнинг тўғрилигини текшириш ёппасига (объектлар сони унчалик катта бўлмаганда) ёки танлаб ўтказилади.

Асосий воситаларни баҳолаш ва дастлабки қийматини аниқлаш амалдаги қоидаларга мувофиқ амалга оширилади ҳамда асосий воситалар объектларини сотиб олиш усулига боғлиқ.

Аудитор Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексига мувофиқ асосий воситалар олди-сотди шартномаларининг мавжудлиги ва

расмийлаштирилишини, айрим харажатларни асосий воситалар қийматига қўшишнинг қонунийлигини; тугалланган қурилиш объектлари инвентар қийматининг тўғри аниқланганлиги; қўшимча қурилганидан ва қўшимча жиҳозланганидан, қайта жиҳозланганидан, замонавийлаштирилганидан ёки қисман тугатилганидан сўнг объект қиймати тўғри аниқланганлигини текширади.

Бунда аудитор №21 БҲМС га мувофиқ киритилган ўзгартишларга алоҳида эътибор қаратиши зарур. Хусусан, асосий воситаларни сотиб олиш ва қуриш билан боғлиқ, аммо белгиланган тартибга кўра асосий воситаларнинг дастлабки қийматига қўшилмайдиган харажатлар 01. 01. 2002 дан объектларнинг дастлабки қийматига қўшилмасдан, 9439 счёт дебетига олиб борилганлигига эътибор бериши керак.

Аудитор баҳоларни келишиш баённомаси ва таъсис ҳужжатларида асосий воситалар баҳоланишининг акс эттирилиши; бошқа харажатларни асосий воситалар дастлабки қийматига қўшишнинг қонунийлиги; бозор баҳоларини қўллашнинг ишончлилигини текширади.

Асосий воситалар бозор баҳосини аниқлаш учун айнан шуларга ўхшаш маҳсулотлар баҳолари тўғрисида тайёрловчи - ташкилотларнинг ёзма равишда берган маълумотларидан; оммавий ахборот воситалари ва махсус адабиётларда эълон қилинган баҳолар тўғрисидаги маълумотлардан; айрим асосий воситалар объектларининг қиймати тўғрисида эксперт хулосаларидан фойдаланиш мумкин. Бундай асосий воситаларни ташиб келтириш бўйича корхона томонидан қилинган харажатлар ҳам объект қийматига қўшилади.

Чет эл валюталари ҳисобига сотиб олинган асосий воситаларни баҳолаш чет эл валютасини Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки томонидан белгиланган, асосий воситалар объектини сотиб олиш санасига амал қилаётган валюта курси бўйича сўмга ҳисоблаб ўтказиш йўли билан амалга оширилади.

Аудитор контракт шартларига мувофиқ мулкка эгалик ҳуқуқининг ўтиш вақти тўғри аниқланганлиги; асосий воситаларни сотиб олиш билан боғлиқ божхона тўловлари ва бошқа чиқимларнинг сотиб олинган асосий воситалар қийматига қўшилганлигини текшириши лозим.

Аудитор асосий воситаларни баҳоланишнинг тўғрилигини текшириш чоғида асосий воситалар дастлабки қийматининг ўзгариш ҳоллари бўлганлигига, қандай сабаблар (қўшимча қуриш, қўшимча жиҳозлаш, қайта жиҳозлаш, қисман тугатиш) ўзгаришга олиб келганлигига, капитал қўйилмаларга доир харажатлар 0810, 0820, 0840, 0850, 0860 ва 0890 счётларда акс эттирилганлигига эътибор қаратиши лозим.

Сўнги йилларда асосий воситаларни қайта баҳоланиш текшириш муҳим аҳамият касб этмоқда. 21-БҲМСга мувофиқ корхоналарда асосий воситалар объектларини қайта баҳоланиш суммалари 8530—«Мулкларни қайта баҳоланиш бўйича тузатишлар» счётида акс эттирилади. Бундай текширув қайта баҳоланиш натижалари расмийлаштирилган ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

Бунда аудитор қуйидагиларни текшириши лозим: барча асосий воситалар тўлиғига ёки уларнинг бир қисми қайта баҳоланганлиги; асосий воситалар таркибида ҳисобда турган ер участкалари ва табиий фойдаланиш объектлари қайта баҳоланганлиги; қайта баҳолаш қандай усуллар ёрдамида ўтказилганлиги (индексация қилиш ёки ҳужжат билан тасдиқланган бозор баҳолари бўйича тўғридан-тўғри ҳисоблаб ўтказилиши ва ҳ. к.); бозор баҳоларини тасдиқлайдиган ҳужжатларнинг мавжудлиги; ҳисоб-китоблар тўғрилигини танлаб текшириш; қайта баҳолашдан сўнг эскирганлик даражаси ўзгарганлиги, қайта баҳолаш натижаларининг инвентарь карточкаларида акс эттирилганлиги, қайта баҳолаш натижаларининг бухгалтерия ҳисоби счётларида тўғри акс эттирилганлиги, қайта баҳолаш натижаларининг ҳисобот тузишда ҳисобга олинганлиги ва шунга ўхшашлар.

Асосий воситалар мавжудлигини текшириш учун аналитик ҳисобни ташкил этиш ўрганилади. (бу ҳақда кейинги мавзуда батафсил маълумот берилади). Шунингдек, аудитор асосий воситалар қандай сақланаётганлигини ва уларни инвентаризация қилиш натижаларини ҳам текшириши лозим.

Асосий воситаларни инвентаризация қилишни текширишда аудитор дастлабки ҳужжатлар - инвентаризация рўйхатлари (инв-1, инв-10, инв-18 шакллар), инвентаризация комиссияси мажлис баённомаларини, инвентаризация натижалари бўйича корхона раҳбариятининг қарорини ўрганади.

Инвентаризация материалларини текшириш аудиторга аудиторлик рисклари ва аудиторлик амалларини тузатиш учун, ички назорат натижаларига қанчалик таяниш мумкинлигига ишонч ҳосил қилиши учун зарур.

Бунда у инвентаризация ўтказишда №19 – «Инвентаризацияни ташкил этиш ва ўтказиш» номли БҲМС умумий қоидаларига, хусусан 24-29 бандларига риоя қилинганлигини аниқлайди. Шу билан бирга аудитор инвентаризация натижасида ошиқча ва кам чиққан асосий воситаларни бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттирилиши ва солиққа тортилишининг тўғрилигини ҳам текширади. Бунда аудитор Ўзбекистон Республика Адлия Вазирлиги томонидан 23 июнь 2001 йилда 1054-рақам билан рўйхатга олинган «Инвентаризацияда аниқланган мулклар камомоди ва ошиқча чиқишини бухгалтерия ҳисобида акс эттириш ва солиққа тортиш тўғрисидаги қарор»га риоя қилинганлигини текширади.

Ушбу ҳужжатга мувофиқ инвентаризацияда аниқланган асосий воситалар камомоди бухгалтерия ҳисобида қуйидаги тартибда акс эттирилади:

а) Кам чиққан асосий воситалар объектининг дастлабки (тиклаш) қийматини ҳисобдан ўчиришда

Дебет 9210-«Асосий воситаларнинг чиқими» счёти

Кредит 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга оладиган счётлар» (0110-0199)

б) Кам чиққан асосий воситалар объекти бўйича ҳисобланган амортизация суммасини ҳисобдан ўчириш.

Дебет 0200-«Асосий воситалар эскиришини ҳисобга оладиган счетлар» (0211-0299).

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг чиқими» смети

в) Кам чиққан асосий воситалар объектининг қолдиқ қийматига

Дебет 9430-«Бошқа операцион харажатлар» смети

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг сотилиш ва турли чиқими» смети

Агар баҳолаш натижасида объектнинг бозор қиймати (ундириладиган сумма) кам чиққан объект қолдиқ қийматидан юқори бўлса, олинган даромад суммаси бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 4730 –«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзлари» смети айбдор ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим

Кредит 9430 – «Бошқа операцион харажатлар» смети айбдор ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим

Кредит 9310 – «Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда» смети айбдор шахс ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим бўлган бозор қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ суммага (олинган даромад)

Олинган даромад суммаси умумий белгиланган тартибда солиққа тортилади.

Агар баҳолаш натижасида объектнинг бозор баҳоси (ундириладиган сумма) кам чиққан объектнинг қолдиқ қийматидан паст бўлса, кўрилган зарар суммаси бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

а) Дебет 4730-«Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзлари» смети айбдор ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим бўлган бозор қийматига.

Дебет 9430-«Бошқа операцион харажатлар» смети тегишли аналитик смети – айбдор ёки моддий жавобгар шахсдан ундирилиши лозим бўлган бозор қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ суммага (кўрилган зарар суммасига)

Кредит 9430 - «Бошқа операцион харажатлар» смети «Моддий бойликларнинг камомади ва бузулиши бўйича зарарлар» аналитик смети кам чиққан асосий восита объектининг қолдиқ қийматига.

Кўрилган зарар суммаси даромад (фойда) солиғини ҳисоблашда умумий белгиланган тартибда солиққа тортиладиган базага қўшилади.

Камомаднинг аниқ айбдор топилмаган ёки моддий жавобгар шахслардан ундириб олиш имкони бўлмаган ҳолларда кам чиққан асосий воситаларни ҳисобдан ўчириш қуйидаги тартибда амалга оширилади.

а) Кам чиққан асосий воситаларнинг дастлабки (тиклаш) қийматини ҳисобдан ўчириш.

Дебет 9210 – «Асосий воситаларнинг чиқими»

Кредит 0100 – «Асосий воситаларни ҳисобга оладиган счетлар» (0110-0199)

б) амортизация суммасини ҳисобдан ўчириш

Дебет 0200 – «Асосий воситалар эскиришини ҳисобга оладиган счетлар» (0211-0299)

Кредит 9210-«Асосий воситаларнинг чиқими» смети.

в) Кўрилган зарар суммасини ҳисобдан ўчириш.

Дебет 9430—«Бошқа операцион харажатлар» смети «Асосий воситалар реализацияси ва турли чиқими бўйича зарарлар» аналитик смети

Кредит 9210 – «Асосий воситаларнинг чиқими» смети.

Кўрилган зарар суммаси даромад (фойда) солиғини ҳисоблашда умумий белгиланган тартибда солиққа тортиладиган базага қўшилади.

Инвентаризацияда аниқланган ҳисобга олинмай қолган асосий воситалар объектлари шуларга ўхшаш объектларнинг ошиқча чиқиш аниқланган санадаги бозор қиймати бўйича уларнинг ҳақиқий аҳволини ҳисобга олган ҳолда баҳоланади (ошиқча чиқиш сабаблари ва айбдор шахслар кейинчалик аниқланади) ва бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

а) Ҳисобга олинмай қолган асосий воситаларни бозор баҳоси бўйича киримга олиш.

Дебет 0100 – Асосий воситаларни ҳисобга оладиган смети (0111-0199)

Кредит 9310 – «Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда.

Олинган даромад суммаси умумий белгиланган тартибда солиққа тортилади.

Ҳисобга олинмай қолган асосий воситалар бўйича амортизация улар асосий воситалар таркибига қўшилган пайдан бошлаб умумий белгиланган тартибда ҳисобланади.

Кузатиб чиқиш амаллари ёрдамида асосий воситаларга доир қуйидаги маълумот манбаларининг ўзаро мослигини текшириш амалга оширилади:

* молиявий ҳисобот шаклларининг асосий воситаларга доир кўрсаткичлари;

* молиявий ҳисобот шакллари ва бош дафтар кўрсаткичлари;

* Бош дафтар, синтетик ва аналитик ҳисоб регистрлари кўрсаткичлари.

Молиявий ҳисоботнинг асосий воситаларга доир шакллари кўрсаткичларини ўзаро таққослаш натижалари жадвалда кўрсатилган шакл бўйича ишчи ҳужжатлар билан расмийлаштирилиши мумкин.

Молиявий ҳисоботнинг асосий воситаларга доир ҳисобот шакллари кўрсаткичларининг ўзаро мослигини текшириш.

№	Кўрсаткичлар	м. с.	№	Кўрсаткичлар	м. с.	Фарқи	
						минг сўм	%
1	Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати: а) йил бошига (010-сатр, 3-устун) б) йил охирига (010-сатр, 4-устун)	143261, 0 149118, 0	3	Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати: а) йил бошига (130-сатр, 3-устун) б) йил охирига (130-сатр, 4-устун)	143261, 0 149118, 0	-	-
1	Асосий воситаларнинг эскириши: а) йил бошига (011-сатр, 3-устун) б) йил охирига (011-сатр, 4-устун)	17776, 0 26009, 0	3	Асосий воситаларнинг эскириши: а) йил бошига (130-сатр, 7-устун) б) йил охирига (130-	17776, 0 26009, 0	-	-

			сатр, 10-устун)			
1	Асосий воситаларнинг қиймати: а) йил бошига (012-сатр, 3-устун) б) йил охирига (012-сатр, 4-устун)	125485, 0 123109, 0	3	Асосий воситаларнинг қиймати: а) йил бошига (130-сатр, 11-устун) б) йил охирига (130-сатр, 12-устун)	125485, 0 123109, 0	- -

Бухгалтерия ҳисоботи ва Бош дафтар (ёки тегишли ҳисоб регистрлари) кўрсаткичларининг мослигини текширишда №3 шаклдан фойдаланилади.

Ушбу амалларни бажариш натижалари қуйидаги тарзда расмийлаштирилади.

Молиявий ҳисоботнинг асосий воситалар бўлими бўйича кўрсаткичларни Бош дафтар билан таққослаш.

Ҳисобот			Бош дафтар				
№	Сатр номи	сўм. ★	Счёт шифри	Счёт номи	Сўм	Фарқи	
						Сўм	%
3	Жами асосий воситалар йил бошига бошланғич қиймати (130-сатр, 3-устун)	143261, 0	0110-0190	Счётнинг ҳисобот йилининг 01. 01. га қолдиги	143261, 0	-	-
3	Жами асосий воситалар йил охирига бошланғич қиймати (130-сатр, 6-устун)	149118, 0	0110-0190	Счётнинг ҳисобот йили 31. 12 га қолдиги	149118, 0	-	-
3	Асосий воситалар эскириши, йил бошига (130-сатр, 7-устун)	17776, 0	0210-0290	Счётнинг ҳисобот йили 01. 01. га қолдиги	17776, 0	-	-
3	Асосий воситалар эскириши йил охирига (130-сатр, 10-устун)	26009, 0	0210-0290	Счётнинг ҳисобот йили 31. 12 га қолдиги	26009, 0	-	-
3	Асосий воситалар кирими (ишга туширилиши) (130-сатр, 4 устун)	12730, 0	0110-0190	Счётларнинг ҳисобот давридаги дебет оборотлари суммаси	12730, 0	-	-
3	Асосий воситалар чиқими (130-сатр, 5-устун)	6873, 0	0110-0190	Счётларнинг ҳисобот давридаги дебет оборотлари суммаси	6873, 0	-	-

★ - тегишли счётлар қолдиқларининг йигиндиси олинади.

Кейинчалик Бош дафтар маълумотларини синтетик ва аналитик ҳисоб регистрлари кўрсаткичлари билан солиштириш натижалари бўйича текширув

давом этирилади. Асосий воситалар аналитик ҳисобининг инвентар карточкалари маълумотлари билан таққосланади. Аудитор асосий воситалар гуруҳлари бўйича ҳаракат кўрсаткичларини инвентар карточкалар бўйича аналитик ҳисоб маълумотлари билан мослигини текшириши мумкин. Аудитор текширувнинг мазкур босқичида кузатиб чиқиш амаллари ёрдамида дастлабки ҳужжатлар маълумотларининг аналитик ва синтетик ҳисоб регистрларида акс этирилишини, Бош дафтар ёзувларини текширади. Натижада у асосий воситалар ҳаракатига доир муомалалар бухгалтерия ҳисоби счётларида тўғри акс этирилганлигига ишонч ҳосил қилади.

4. Асосий воситалар аналитик ҳисобини ташкил этиш аудити.

Даставвал, аудитор моддий жавобгар шахсларни ва улар билан тузилган **тўлиқ моддий жавобгарлик тўғрисидаги шартномалар** мавжудлигини аниқлаши зарур. Агар шартномалар бўлмаса, у ҳолда аудитор уларни тузишни тавсия қилиши лозим.

Амалдаги тартибга кўра асосий воситаларнинг аналитик ҳисоби уларнинг таснифий гуруҳлари ва инвентар объектлари бўйича, шунингдек объектларнинг моддий жавобгар шахсларда туриш жойи (бўлинмалар, бригадалар, цехлар, участкалар ва бошқалар) бўйича юритилади.

Корхонага келиб тушган асосий воситаларни текширишда ҳар бир объект бўйича алоҳида тузилган қабул қилиш - топшириш далолатномаси (накладной) (АВ-1 шакл) нинг расмийлаштирилишига эътибор қаратиш зарур. Бунда далолатномадаги объектнинг тавсифи, турган жойи, сотиб олинган манбаи, чиқарилган ёки қурилган йили, ишга туширилган вақти, объектнинг синов натижалари, унинг техник талабларга мувофиқлиги ва бошқа маълумотлар текширилади.

Айрим ҳолларда бир турдаги ва нархи бир хил хўжалик инвентарлари, асбоблар, станоклар олинганда «Асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш умумий далолатномаси» тузилиши мумкин.

Бунда ушбу далолатнома маълумотлари, унга илова қилинган паспортлар, ишлатиш тартиби, йўриқномалар ҳам текширилиши зарур.

Ҳисобга қабул қилинган ҳар бир асосий восита объектига инвентар рақам берилган бўлиши лозим. Масалан, 001 дан 099 гача инвентар рақамлар биноларга, 100 дан 199 гача иншоотларга, 200 дан 299 гача бўлган рақамлар ўзатиш қурилмаларига берилади ва ҳақазо. Берилган инвентар рақами асосий воситалар объектига металл жетон билан қоқиб қўйилиши, ўчмайдиган буюк билан ёзиб ёки бошқа усулларда белгилаб қўйилиши лозим. Бу белгилар объект фойдаланишда бўлган жами давр ичида сақланиб, бухгалтерия ҳисобининг барча тегишли дастлабки ҳужжатларида ва ҳисоб регистрларида кўрсатилади. Объект ҳисобдан чиқарилганидан сўнг унинг инвентар рақами янги кириш қилинган асосий воситаларга берилмайди.

Асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш далолатномаси (илова қилинган ҳужжатлар билан бирга) бухгалтерияга ўз вақтида топширилган бўлиши лозим. Корхона бухгалтериясида асосий воситаларнинг аналитик ҳисоби, уларнинг ҳар бир тури бўйича очиладиган АВ-6 шаклдаги инвентар карточкаларда юритилади. Бу карточкада объект ҳақидаги барча маълумотлар (дастлабки ёки тикланиш қиймати, амортизация ажратмалари меъёри, кирим қилинган пайтдаги эскириш даражаси) қайд этилган бўлиши керак.

Сўнгра инвентар карточкалар маълумотларининг «Асосий воситаларни ҳисобга олиш бўйича инвентарь карточкалар рўйхати (АВ-7 шакл) га асосий воситаларнинг таснифий гуруҳлари бўйича ўтказилганлиги текширилади.

Рўйхатга олинган карточкалар асосий воситалар картотекасида тармок таснифий гуруҳларига, гуруҳ ичида эса турган жойи, фойдаланиш жойи ва турлари бўйича гуруҳланган бўлиши керак.

Ишлатилмаётган асосий воситаларнинг инвентар карточкалари алоҳида гуруҳланган бўлиши керак.

Асосий воситалар ҳисобдан чиқарилганида далолатнома тузилаб, унинг маълумотлари тегишли инвентар карточкаларда қайд қилинади ва сўнгра бу инвентар карточкалар картотекадан олиб қўйилади.

Айни вақтда аудитор асосий воситалар объектлари қийматини баҳолаш ва қайта баҳолаш натижаларини инвентар карточкаларида, ҳам бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттиришнинг тўғрилигини текшириши мақсадга мувофиқдир. Бунда у Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги (№129), Макроиктисодиёт ва статистика вазирлиги (№4) ва Давлат Солиқ қўмитаси (№2002-86) томонидан тасдиқланган «1 январь ҳолати бўйича асосий фондларни ҳар йили қайта баҳолашни ўтказиш тўғрисида Низом»да белгиланган қайта баҳолаш усуллариининг қўлланилишини текширади. Хусусан, қайта ҳисоблаш коэффицентларининг қўлланилиши ва ҳисоб-китоблар тўғрилигига алоҳида эътибор бериши лозим.

Шу билан бирга қайта баҳолаш натижасида нархлар ошган ёки камайган суммаларининг бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттирилиши ҳам текширилади. Қайта баҳолашиб ошган сумма 0100-«Асосий воситаларни ҳисобга оладиган счётлар» (0110-0190) дебети ва 8510-«Мулкларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счётиниинг кредитига ёзилади.

Қайта баҳоланган асосий воситалар объектлари бўйича тикланиш қиймати бўйича инвентар карточканин «Реконструкциялаш, модернизациялаш» бўлимида қайд этилган бўлиши лозим. Шу билан бирга қайта баҳоланган эскириш суммаси ҳам инвентар карточканин тегишли бўлимида акс эттирилган бўлиши керак. Ҳар бир моддий жавобгар шахс асосий воситалар объектларининг аналитик ҳисобини АВ-9 шаклдаги ведомостда юритиши керак. Шунинг учун аудитор текширилаётган корхонада ушбу қоидага риоя қилинаётганлигига ҳам ишонч ҳосил қилиши лозим. Бунда ҳамма моддий жавобгар шахслар билан белгиланган шаклда ва икки нусхада **тўла моддий жавобгарлик тўғрисида шартномалар** тузилганлиги, шартномаларнинг бир нусхаси моддий жавобгар шахсларнинг

хужжатлар тўплами (шахсий делоси) да, иккинчи нусхаси эса шу ходимларнинг ўзларида сақланаётганлиги танлаб текширилиши лозим.

Булардан ташқари, аудитор барча моддий жавобгар шахслар асосий воситаларни ўз жавобгарлигига олганлигини тасдиқлаб инвентаризация ведомостларида имзо қўйганликлари ҳамда асосий воситаларнинг кейинги киримлари эса уларнинг дастлабки хужжатлардаги имзолари билан тасдиқланганини текширади.

Амалиётда энг кўп учрайдиган камчиликлардан бири - корхоналар бундай карточкаларни юритишни ортиқча иш деб ҳисоблайдилар (корхона бухгалтериясида инвентар рўйхатларнинг борлигини назарда тутиб), инвентар карточкаларни юритадиган корхоналар эса ҳамма вақт ҳам бу карточкаларнинг реквизитларини тўлиқ тўлғазишга риоя қилмайдилар.

Булардан ташқари, асосий воситалар киримга олинган, ҳисобдан чиқарилган ва корхона ичида жойи (моддий жавобгар шахслар) ўзгартирилганда, уларнинг инвентар карточкаларига бу ҳақда тегишли ёзувлар ёзилганидан кейин, ой охиригача жой-жойига қўйилмасдан алоҳида сақланганлиги аниқланади. Сўнгра шу карточкалар асосида ҳар ойда асосий воситалар амортизацияси (эскириши) ни ҳисоб-китоби тузилиб, уларнинг ҳар бир тури бўйича жамланган кирим, чиқим оборотлари ва шу асосда тузилган «Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси» (АВ-8 шакл) маълумотлар ҳам текширилади.

Асосий воситалар ҳаракатини ҳисобга олиш карточкаси (АВ-8 шакл) жорий йилнинг 1 январига очилиб, унда асосий воситаларнинг мавжуд қолдиқлари турлари бўйича кўрсатилиши лозим. Ундаги ойлик оборотлар ва ой охирига, яъни кейинги ойнинг 1-санасига чиқарилган қолдиқлари текширилади. Сўнгра унинг маълумотларига асосан тузилган *асосий восталарнинг оборот ведомостлари* текширилиб, яқунлари эса Бош дафтардаги яқунлар билан солиштирилиб чиқилади. Шулар асосида «Асосий воситаларнинг мавжудлиги ва ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот» (3-шакл) маълумотлари текширилади.

Хулоса қилиб айтганда, инвентар карточкаларини корхона бухгалтериясида таснифий гуруҳлар бўйича, уларнинг ичида эса ишлатилиш жойлари бўйича сақлаш йиллик молиявий ҳисобот тузишда *асосий восталар ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот* (3-шакл) ни тўлдиришни осонлаштиради. Аудитор бухгалтерия ходимларининг эътиборини ушбу ҳолатга қаратмоғи лозим. Агар ҳисоб жараёнлари автоматлаштирилган бўлса, карточкаларни қўлда тўлғазишга эҳтиёж қолмайди. Бунда ахборотлар корхонада мавжуд бўлган аналитик ҳисоб машинаграммаларида сақланади, лекин улар АВ-6 шаклдаги карточкаларда ҳисобга олинадиган позициялардан кам бўлмаслиги лозим.

5. Асосий воситалар кирими ва чиқимига доир муомалаларни хужжатлаштириш, счётларда акс эттириш ҳамда солиққа тортишнинг тўғрилигини текшириш.

Асосий воситалар киримини ҳисобга олишнинг тўғрилигини текширишдан мақсад сотиб олинган асосий воситалар ҳисобда тўғри акс эттирилганлигини ва фойдаланишга топширилган объектларнинг реал қийматини ифодаланиши тасдиқлашдан иборат.

Текширувнинг ушбу босқичида қуйидаги амалларни бажариш зарур:

- * сотиб олинган асосий воситалар объектларининг рўйхатини (миқдори ва қиймати кўрсатилган ҳолда) олиш, олинган маълумотларни 0110-0190 счётларнинг дебет оборотлари билан таққослаш;
- * янгидан сотиб олинган асосий воситалар объектларининг жисмонан мавжудлиги ва дастлабки ҳужжатларини текшириш;
- * фойдаланишга топширилган асосий воситалар объектларининг қиймати бухгалтерия ҳисоби счётларида тегишли тарзда акс эттирилганлигини аниқлаш;
- * солиқ қонунчилигининг тегишли қоидаларига риоя қилинганлигини аниқлаш;
- * ҳисобот даври давомида асосий воситалар катта миқдорда кирим қилинган ҳолларда эски қурилмалар қиймати ҳисобдан ўчирилганлигини.

Асосий воситалар киримини аудиторлик текширувдан ўтказишни бошлашда дастлабки ҳужжатлар, уларнинг белгиланган қоидаларга мувофиқ расмийлаштирилганлиги нуқтаи назаридан шаклан текширувдан ўтказилиши зарур.

Асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш (корхона ичидаги ҳаракати) далолатномаларидаги маълумотларга асосан 0110-0190 счётлар дебети бўйича киримга олинган асосий воситанинг манбаи аниқланади: Устав капиталига ҳисса сифатида (4610 счёт кредити) капитал қўйилмалар тартибида пули тўланиб сотиб олинган ёки қуриб битказилганда (0810, 0820 ва 0890 счётларнинг кредити), асосий подага қабул қилинган моллар қиймати (0840 счёт кредити), текинга олинган асосий воситалар қўшилган капитал таркибига киримга олинганда (8530 счётнинг кредити) ва ҳ. к.

Сўнгра кўрсатилган муомалаларни бухгалтерия ҳисобининг счётларида акс эттирилиш тартиби текширилади.

Текинга олинган асосий воситалар объектларини ҳисобга олиш бўйича муомалаларни акс эттириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ комитетининг тегишли меъёрий ҳужжатларида белгиланган.

2003 йил 1 январдан иқтисоднинг нодавлат секторидаги корхоналар учун бепул (текин) олинган асосий воситалар қийматига корхона қўшилган капитали (8530-счёт кредити) кўпайтирилиб киримга олинади. (Дт 0110-0190, Кт 8530) ва улар қиймати солиққа тортиладиган базага қўшилади. Аудитор солиққа тортиладиган фойданинг миқдорини аниқлаш ҳисоб-китоби билан танишиши ва бепул олинган мулклар қиймати солиққа тортиш мақсадида солиққа тортиладиган фойдага қўшилганлигига ишонч ҳосил қилиши лозим.

Аудитор яна шуни назарда тутиш керакки, Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ комитетининг 1995 йил 5 сентябрдаги 92/72 сон хатига мувофиқ устав капитали 100 фоиз

давлат мулкидан иборат бўлган корхоналар ва ташкилотларнинг ички тизимида ўзаро бир - бирига ўтказиши натижасида текинга олинган асосий воситалар қўшимча даромад деб ҳисобланмайди ва натижада уларнинг қиймати фойда (даромад) солиғи базасига қўшилиб, солиққа тортилмайди.

Булардан ташқари, аудитор инвентаризация ўтказиш натижасида асосий воситалар таркибида ҳисобда турган инвентарь ва хўжалик ашёлари аниқланиб, уларни инвентарь ва хўжалик ашёлари (1080 счёт) қаторига ўтказилганининг тўғрилигини ҳам текшириши зарур. Бундан дастлабки қийматига (Дебет 1080 счёт ва кредит 0110-0199 счёт), ҳисобланган эскириш суммасига проводкалар тўғри тузилганлигига алоҳида эътибор бериш зарур.

Пули тўланиб сотиб олинган, замонавийлаштирилган ва техникавий жиҳозланган асосий воситалар бўйича корхона бир вақтнинг ўзида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни таъминлаш мақсадида уларнинг молиялаштириш манбаларини соф фойда, ўтган йилдаги тақсимланмаган фойда, заҳира капитални акс эттириш лозим.

Аудитор корхонада сотиб олинган автомобилларининг тўғри расмийлаштирилганлиги, транспорт воситаларини сотиб олганлик учун тўланадиган солиқнинг аниқ ҳисобланганлиги ва ўз вақтида бюджетга ўтказиб берилганлигини, тўланган солиқ суммасининг сотиб олинган автомобил дастлабки қийматига қўшилганлигини текшириши лозим. Агар дастлабки ҳужжат шубҳа уйғотса, ушбу муомалани амалга ошириш учун жавобгар шахслардан ёзма равишда тушунтириш хати олинади ва қарама - қарши текширув ўтказилади.

Корхона томонидан транспорт воситалари сотиб олинганлик учун тўланган солиқ тўғрисида солиқ назоратига ўз вақтида маълумотнома берилганлигига ишонч ҳосил қилиш лозим.

Агар корхонада асосий воситаларни жисмоний шахслардан сотиб олиш ҳоллари учраса, аудитор бунга алоҳида эътибор бериши лозим. Бундай муомалалар ёзма равишда тузилган, олди-сотди шартномаси билан сотувчининг паспорт маълумотлари кўрсатилиб расмийлаштирилади. Жисмоний шахсдан, унга шахсий мулк ҳуқуқи бўйича тегишли бўлган воситалар (уй, дала ҳовли, автомобил, гараж ва бошқа мулклар) сотиб олинганда, унга тўланадиган суммадан белгиланган тартибда бюджетга даромад солиғи ушлаш керак. Шу билан бирга ушбу жисмоний шахсга тўланиши лозим бўлган суммани ўз вақтида тўлаш учун банкдан хўжалик кассасига пул олинганлиги ва кассадан ўз вақтида ва тўлиқ берилганлиги ҳам текширилиши зарур.

Корхона сотувчи жисмоний шахснинг фамилияси, исми-шарифи ва доимий яшаш жойини кўрсатиб, олди - сотининг суммаси ва ушланган солиқ суммаси ҳақида солиқ инспекциясига хабар қилиши лозим. Агар жисмоний шахс тадбиркор сифатида рўйхатга олинган бўлса, (лицензияси бўлса) ундан асосий восита сотиб олинганда даромад солиғи ушланмайди.

Ишлаб чиқаришга мўлжалланган асосий воситаларни сотиб олиш ва уларнинг дастлабки қийматини шакллантиришга оид хўжалик муомалаларини бухгалтерлик ҳисобининг счётларида акс эттиришга доир мисоллар.

№	Муомалалар	Сумма сўм	Корреспонденцияланувчи счётлар	
			Дт	Кт
1.	Сотиб олинган йиғма мебел учун счёт-фактура акцептланди: Ҳарид қийматига тўланган: ҚҚС суммасига	120000	0820	6010
		24000	4510	6010
2.	Мебелни ташиб келтирган транспорт идорасининг счёт фактураси акцептланди: Таъриф бўйича кўрсатилган хизмат қиймати қўшилган қиймати солиғи (ҚҚС) суммасига	15000	0820	6010
		3000	4510	6010
3.	Мебелни йиғиш учун иш ҳақи ҳисобланди.	4000	0820	6710
4.	Бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар ҳисобланди: ижтимоий суғурта фондига нафақа фондига бандлик хизмати фондига	1440	0820	6520
		80	0820	6520
		80	0820	6530
5.	Объект ҳисобга қабул қилинди: Дастлабки қийматига (0820 счётни ёпиш)	140600	0140	0820
6.	Тўланган қўшилган қиймат солиғи ҳисобга ўтказилди.	27000	6410	4510

Асосий воситаларнинг киримига оид муомалаларни текширишда объектларнинг дастлабки қиймати тўғри шаклланганлигига эътибор бериш керак. Чунки, у маҳсулот(иш, хизмат)лар таннархига қўшиладиган, ҳар ойлик амортизация (эскириш) суммаларини аниқлашда асос бўлиб ҳисобланади. Бунда 0800- «Капитал қўйилмаларни ҳисобга оладиган счётлар»нинг маълумотлари текширилади. Бу счётларда сотиб олиниб ёки қуриб битказилиб, балансга қабул қилиниши лозим бўлган (0120 счёт дебети ва 0810 счётнинг кредити) объектнинг дастлабки (инвентар) қиймати аниқланади. Умумий қоидаларга кўра у (ҚҚС) асосий воситанинг дастлабки қийматига киритилмайди.

Лекин ушбу қоидадан амалдаги қонунчилик билан ўрнатилган айрим мустасноликлар мавжуд. Хусусан, қўшилган қиймат солиғи асосий воситалар қийматига қуйидаги ҳолларда киритилади: агар асосий воситалар имтиёз берилган (ҚҚС тўлашдан озод қилинган) маҳсулот ишлаб чиқариш, иш бажариш, хизмат кўрсатиш учун сотиб олинган бўлса, ҳисоб ва ҳисобот тизимининг соддалаштирилган режимида ишлайдиган кичик тадбиркорлик субъектлари асосий воситаларни сотиб олганида асосий воситалар бюджет ажратма (ассигнования) лари ҳисобидан сотиб олинганда;

- *корхонада янги қурилиш пудрат усулида амалга оширилганда, қурилиш бўлаётган вақтда пудратчига тўланган ҚҚС қурилатган объектнинг инвентарь қийматига қўшилади.*

Қурилиш хўжалик усули билан амалга оширилганда ҳам корхона ҳар ойда 0810 «Тугалланмаган қурилиш» счёти дебетида ой давомида акс эттирилган харажатлар суммасига нисбатан белгиланган миқдорда бюджетга ҚҚС ҳисоблайди (Дебет 0810 сёт, Кредит 6410 сёт).

Аудитор пул ўтказиш йўли билан сотиб олинган, қуриб битказилган, тайёрланган асосий воситалар объектларига доир харажатлар, мазкур объектнинг дастлабки (инвентарь) қиймати шаклландиган, 0810, 0820, 0840 ва 0890 сётларда ҳисобга олинаётганлигини текшириши лозим.

Бунда асосий воситаларнинг дастлабки (инвентарь) қийматига қўшилаётган харажатларнинг таркиби, уларнинг мазкур объектни яратишга алоқадорлиги текширилади.

Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши қуйидаги сабабларга кўра рўй беради:

- * уларни сотиш натижасида;
- * чет корхоналар ва шахсларга текинга бериш;
- * тўзиб кетганлиги ва маънавий эскириши сабабли уларни тугатиш натижасида;
- * камомад туфайли;
- табиий офатлар натижасида.

Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши билан боғлиқ муомалаларни текширишдан мақсад қуйидагиларни аниқлашдан иборат:

- * асосий воситанинг дастлабки (инвентарь) қиймати ва ҳисобдан чиқарилаётган вақтдаги эскириш суммаси тўлиқ ва тегишли тарзда уларни ҳисобга оладиган сётлардан ҳисобдан чиқарилганлигини;
- * ушбу муомалалар натижасида ҳосил бўлган молиявий натижалар (фойда ёки зарар) фойда ва зарарлар сётида тўғри акс эттирилганлиги.

Бунда қуйидаги амаллар бажарилиши мумкин:

- ҳисобот даври давомида ҳисобдан чиқарилган асосий воситалар объектларининг ҳисобдан чиқарилаётган кундаги бошланғич қиймати ва тўпланган эскириш суммаси кўрсатилган рўйхатини олиш; ҳисобдан чиқарилиш сабаби; сотиш баҳоси; ҳисобдан чиқаришнинг молиявий натижаси. Олинган ахборотлар маълумотларини 0110-0190 сётлар кредити 0210-0290 сётлар дебети бўйича маълумотлар, 9210, 9310 ва 9430 сётлар маълумотлари билан солиштириш;

- асосий воситани ҳисобдан чиқаришга доир муомалани амалга ошириш учун тегишли рухсатнинг мавжудлиги ва уларнинг ҳужжатлаштирилишини текшириш;

- ҳисобдан чиқаришга доир ҳар бир муомала бўйича (ҳажми катта бўлганда танлаб) асосий воситаларни ҳисобдан ўчириш ва молиявий натижасини аниқлашнинг тўғрилигини таҳлил қилиш.

Аудитор асосий воситалар ҳисобдан чиқарилишини текшириш чоғида ҳисобдан чиқарилиш сабабини, муомаланинг мақсадга мувофиқлиги ва қонунийлигини аниқлайди. Бунда асосий воситаларни сотиш учун тузилган шартномалар, ҳисобдан чиқариш далолатномалари, асосий воситаларни

қабул қилиш - топшириш далолатномаси, аналитик ҳисоб маълумотларидан фойдаланилади.

Даставвал, аудитор асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришда асос бўлган АВ-1 ва АВ-3 шакллардаги далолатномалар маълумотларини текшириши лозим. Бу далолатномаларда ҳисобдан чиқарилаётган асосий воситаларнинг дастлабки қиймати ва эскириш суммаси акс эттирилади. Аудитор ҳисобдан чиқарилган асосий воситаларнинг инвентарь карточкалари картотекадан олиниб, далолатномага илова қилинганлигига ишонч ҳосил қилиши керак. Шунингдек, асосий воситаларнинг турган ўрни бўйича инвентар рўйхатида ҳам тегишлича қайд қилинганлиги текширилади.

Амалдаги счётлар режаси ва уни қўллаш йўриқномасига мувофиқ, ҳисобдан чиқарилиш сабабидан қатъий назар (бепул бериш, устав капиталига ҳисса сифатида бериш, молияланадиган лизинг шартномаси бўйича бериш, табиий офатлар ва экстремал ҳоллар, ўғирланиш ва камомад) асосий воситаларни ҳисобдан чиқариш бўйича барча муомалалар 9210 «Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилиши» счётида акс эттирилади.

Аудитор асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришга доир муомалаларни ҳисобга олишда 9210 счётнинг қўлланилаётганлигини, бу счётнинг дебети ва кредити бўйича ёзувларнинг тўғри акс эттирилганлигини ҳамда асосий воситалар сотилиши ва бошқача тарзда ҳисобдан чиқарилишининг молиявий натижалари тўғри аниқланганлигини текшириш зарур.

Амалиётда асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришга доир муомалалар кам содир бўлади. Шунинг учун уларни 9210 счётда тўлиқ акс эттириш, олинган даромад (кўрилган зарар)ни тўғри аниқлаш ва ҳисобдан ўчириш, ҳамда амалдаги солиқ қонунчилигига риоя қилинишини муфассал текшириш тавсия этилади.

Асосий воситалар бепул берилганда ва бозордагидан паст баҳода сотилганда аудитор асосий эътиборни жисмоний шахсларга бепул берилган ёки сотилган объектларга қаратмоғи лозим. Чунки корхона бу ҳолда даромад солиғи ушлаши ва бюджетга тўлаши лозим.

Сотилган асосий воситалар бўйича (масалан, транспорт воситалари, компьютер ускуналари ва ҳисоблаш техникалари ва бошқаларни сотиш) бюджетга маҳаллий солиқлар тўланаётганлиги; корхона асосий воситалар ҳисобдан чиқарилаётганда қонун билан белгиланган барча ҳолларда ҚҚС ҳисоблаб (дебет 9210 счёт, кредит 6410 счёт) ва ўз вақтида тўланаётганлигини (дебет 6410 счёт, кредит 5110 счёт) аудитор аниқлаши зарур.

Корхона асосий воситаларни бепул берганида ҳам асосий воситаларни қабул қилиш-топшириш (корхона ичидаги кўчирилиши) далолатномаси (накладной) (АВ - 1 шакл) билан расмийлаштирилган бўлиши лозим. Далолатномада текинга бериладиган асосий воситанинг баланс қиймати ва берилаётган пайтгача ҳисобланган эскириш суммаси кўрсатилиб, инвентар карточкаси илова қилинган бўлиши керак. Далолатнома ва илова қилинган хужжатлар (паспорт, техник тавсифнома, йўриқнома ва бошқалар) асосида гуруҳловчи рўйхат (ведомост) тузилиб, унинг якунига асосан асосий

воситанинг баланс қиймати ва эскириш суммаси ҳисобдан ўчирилган бўлиши керак.

Аудитор текинга берилган асосий воситалар бўйича муомалаларни акс эттириш фақат олувчи ташкилотдан кирим қилингани тўғрисидаги хабарнома (авизо) олинганидан кейин амалга оширилганлигини ҳамда шунга қадар бу асосий воситалар бўйича амортизация ҳисоблаш тўхтатилмаганлигини ҳам аниқлаши зарур.

Шунингдек, аудитор берилган асосий воситаларни қисмларга ажратиш учун қилинган харажатларни (дебет 9210 счёта ва кредит 6710, 6510 счёта), эскириш суммасини ҳисобдан ўчириш (дебет 0210-0290 счёта ва кредит 9210 счёта) ва натижаларни (дебет 9430 счёти ва кредит 9210 счёта агар зарар кўрилса, дебет 9210 счёта ва кредит 9310 счёти агар фойда олинса) ҳисобда акс эттириш бўйича бухгалтерия проводкаларининг тўғрилигини ҳам текшириши ҳам керак.

Асосий воситаларни тугатишга доир муомалаларни текширишда, аудитор аввало тугатиш ҳақида корхона раҳбарининг, давлат ташкилотларида эса, директор, бош муҳандис ёки юқори ташкилотнинг фармойиши ҳамда тузилган далолатнома (АВ 3 шакл) маълумотларини ўрганади. Бунда далолатномадаги объектнинг номи, тайёрланган ёки қурилган йили, корхонага келиб тушган ва фойдаланишга топширилган санаси, инвентар рақами, турган жойи, баланс қиймати, эскириши, қайта баҳоланиш натижалари, капитал таъмирлашлар сони каби маълумотлар текширилади. Шу билан бирга ушбу далолатномада объектнинг асосий қисмлари, деталлари, таркибий қисмларининг техник ҳолати ҳақидаги маълумотлар келтирилган ва уни тугатиш зарурлиги асосланган бўлиши лозим. Ҳалокат оқибатида яроқсиз бўлиб қолган машиналар, жиҳозлар ва транспорт воситалари қийматини ҳисобдан чиқариш далолатномасига сабаблари ва айбдорлари кўрсатиб тузилган ҳалокат тўғрисидаги далолатнома нусхаси ҳам илова қилинган бўлиши керак.

Булардан ташқари далолатноманинг махсус қисмида келтирилган асосий воситаларни тугатиш бўйича якуний ҳисоб-китоблар ҳамда улар юзасидан тузилган бухгалтерия проводкаларининг тўғрилиги ҳам текширилади.

Асосий воситаларни молияланадиган лизинг шартномаси асосида узок муддатли ижарага бериш натижасида хўжаликдан чиқарилиши (Дт 0920 Кт 9210), ўғирланиш (Дт 9430 Кт 9210) ҳолларида, аудитор, ижарачи томонидан молияланадиган лизинг шартномаси бўйича мажбуриятларнинг ўз вақтида бажарилиши ва етказилган зарарнинг айбдор шахслар томонидан тўлиқ қопланганлигига (Дт 4730 Кт 9430) жиддий эътибор бериш керак.

Амалиётда асосий воситаларни тугатишга доир муомалалар аудитининг айрим хусусиятлари мавжуд. Бу ерда аудитор тўлиқ амортизация қилинмаган асосий воситаларни тугатишнинг молиявий натижаси тўғри ҳисобдан ўчирилганлигига алоҳида эътибор бериши зарур. Объектни ҳисобдан ўчиришда унинг тиклаш қиймати ва эскириши икки қисмга бўлинади: асосий воситаларни қайта баҳолаш пайтига бўлган ва ўтказилган қайта баҳолаш натижасида юзага келган тиклаш қийматлари ва эскириш суммалари.

Шунинг учун асосий воситаларни тугатишда 9210 счётада аниқланган йўқотишлар қисман фойда (9430 счётининг кредити), қисман эса қўшилган капитал (8510 счётининг кредити) ҳисобига ҳисобдан ўчирилиши мумкин. Мисол: асосий восита ҳисобдан чиқарилди: дастлабки қиймати 200000 сўм ва эскириш 160000 сўм.

№	Муомалалар	Сумма, Сўм	Боёланувчи счётлар	
			Дт	Кт
1	2	3	4	5
1	Дастлабки (тикланиш) қийматига	200000	9210	0110-0199
2	Эскириш суммасига	160000	0210-0299	9210
3	Йўқотиш ҳисобдан ўчирилди:			
	а) 10000 сўм молиявий натижа ҳисобидан	10000	9430	9210
	б) 30000 қўшилган капитал ҳисобидан	30000	8510	9210

Мисолдан кўринадики, асосий воситани тугатишдан кўрилган умумий зарар 40000 сўмни ташкил этиб (200000 с - 160000 с). 10000 сўми молиявий натижалар ҳисобига (Дт 9430), қолган 30000 сўми қўшилган капитал ҳисобига (Дт 8510) ҳисобдан ўчирилган. 30000 сўмни қўшилган капитал ҳисобига ҳисобдан ўчиришнинг сабаби (Дт 8510 Кт 9210) бу сумма асосий воситани қайта баҳолаш вақтида пайдо бўлиб, 8510 счётининг кредитида ҳисобга олинган. 10000 сўмлик эскириш суммаси эса асосий воситанинг фойдаланиш муддатидан келиб чиқиб, унинг сотиб олинган пайтидаги дастлабки қиймати ва амортизация нормаси асосида ҳисоб-китоб қилиниб аниқланган. Шундай қилиб, 30000 сўмлик ҳажмдаги йўқотиш солиққа тортиладиган базага кириталмайди ва молиявий натижага таъсир қилмайди, 10000 сўмга эса ялпи фойда (даромад) камайтиради.

Агар корхона асосий воситаларни пул ўтказиш йўли билан сотиб олган бўлса, аудитор ҚҚСни бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттиришнинг ёки асосий воситалар объектларининг дастлабки (инвентар) қийматига қўшилишининг тўғрилигини текшириши лозим.

Аудитор кузатиб чиқиш услуги ёрдамида қуйидагиларни аниқлаши лозим: ҚҚСнинг шартномада, мол етказиб берувчиларнинг дастлабки ҳужжатларида, корхонанинг ҳисоб-китоб ҳужжатларида ажратиб кўрсатилганлиги; асосий воситани сотиб олиш учун счёт-фактуранинг борлиги, капитал қўйилмаларни амалга оширишда ҳисобда 4410 счётдан фойдаланилаётганлиги; асосий воситалар объекти қандай мақсадлар учун сотиб олинганлиги, чунки ҚҚС суммасини 4410 счётининг кредитидан ҳисобдан чиқариш тартиби шунга боғлиқ.

Агар корхонада текширилаётган даврда автомобил сотиб олинган бўлса, у ҳолда автотранспорт воситаларини сотиб олишда ҳисобланган солиқнинг тўғрилигини текшириш зарур.

Аудитор, шунингдек автотранспорт воситаларини сотиб олганлик учун солиқ суммасининг объект дастлабки қийматига қўшилганлигини; қўлланиладиган ставкалар ва солиққа тортиладиган базани (автомобилнинг қўшилган қиймат солиғисиз сотув баҳосини) аниқлашнинг тўғрилигини ҳам текшириши лозим.

Асосий воситаларнинг ҳисобдан чиқарилишини текширишда қўшилган қиймат солиғи ва фойда солиғи тўғри ҳисоблангани ҳамда тўланганлигини аниқлаш зарур. Асосий воситалар совға қилиш шартномаси бўйича берилганда, қўшилган қиймат солиғини асосий воситани берувчи томон тўлайди.

Асосий воситаларни сотиш ва уларни совға қилиш шартномасига мувофиқ беришга доир муомалаларни текшириш чоғида счёт-фактураларнинг тўлдирилиши ва уларнинг сотиш дафтарыда рўйхатга олинишига эътибор бериш зарур.

Асосий воситалар қолдиқ қийматидан паст баҳода сотилган ҳолларда ҚҚС асосий воситанинг қолдиқ қийматига нисбатан ҳисобланиши ва бюджетга тўланиши лозим эканлигини аудитор инобатга олиши лозим. ҚҚС ни қўшимча ҳисоблаш бу ҳолда алоҳида ҳисоб-китоб қилинади ва корхона ихтиёрида қоладиган фойда ҳисобидан амалга оширилади.

Асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришда ҚҚС ни ҳисоблаш учун солиққа тортиладиган базани аниқлаш хусусиятлари қуйидаги жадвалда кўрсатилган.

Асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришда қўшилган қиймат солиғини ҳисоблаш учун солиққа тортиладиган базани аниқлаш хусусиятлари.

Ҳисобдан чиқарилиш сабаби.	Солиқ ҳисоблаш тартиби (асос бўлувчи меъёрий ҳужжат)
Асосий воситаларни сотиш ва текинга бериш.	Асосий воситалар сотилганда ёки текинга берилганда солиққа тортиладигин айланма қўшилган қиймат солиғи қўшилмаган, корхонада вужудга келган нархлар билан аниқланади, лекин у асосий воситаларнинг қолдиқ қийматидан паст бўлмаслиги керак. Асосий воситаларни текинга берувчи корхона солиқ тўловчи бўлиб ҳисобланади.
Қуриб битгазилиб, фойдаланишга топширилган объектлар, турар жойлар ва алоҳида хонадонлар сотилганда.	Қуриб битгазилган объектлар бўйича солиққа тортиладиган айланма шартномавий нархлар асосида ишларни бажариш жараёнида бутловчи қисмлар ва хизматларнинг нархлари ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда аниқланадиган, бажарилган ишлар учун тақдим этиладиган ҳисоб ҳужжатларидаги қиймати микдориди белгиланади.

Асосий воситаларни ҳисобдан чиқаришнинг молиявий натижаси №21 БҲМС га мувофиқ 9310 –счётда (фойда) ёки 9430 –счётда (зарар) акс

эттирилганлиги боис, аудитор Давлат Солиқ қўмитасининг Йўриқномасига мувофиқ асосий воситалар билан боғлиқ муомалаларни солиққа тортиш мақсадида бухгалтерлик фойдасини тузатишнинг тўғрилигини ҳам текшириши лозим.

6. Лизинг муносабатлари ва ижара мажбуриятлари аудити.

Корхонадаги асосий воситалар ўзиники ва лизинг шартномаси асосида олинган бўлиши мумкин. Ўз асосий воситалари корхонага тегишли бўлиб, лизинга олинганлари эса оператив (қисқа муддатли) ва молияландиган (узок муддатли) лизинг шarti билан олинган бўлади. Лизинг олувчи ва лизинг берувчи ўртасидаги ўзаро муносабатлар Фуқаролик Кодекси, Лизинг тўғрисидаги қонун ва бошқа тегишли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар талабларига риоя қилинган ҳолда, ёзма равишда тузилган ижара шартномасига мувофиқ тартибга солиб турилади.

Оператив лизинг бўйича олинган асосий воситаларни текширишда, аввало, ижара шартномаларининг мавжудлиги, тўғри тузилганлиги, асосий воситани қабул қилиб олиш ҳисоби ва корхонада ҳисоб юритиш тартибига жиддий эътибор бериш зарур.

Оператив лизинг бўйича олинган асосий воситалар ҳисоби балансдан ташқари 001 счётада юритилиши лозим. Лизинг олувчи корxonанинг бухгалтериясида лизингга олинган ҳар бир объектнинг лизинг берувчи корхонадаги инвентар карточкаси (АВ-6 шакл) дан олинган нусха бўлиши керак. Асосий воситани лизинга қабул қилиш ҳам АВ-1 шаклдаги далолатнома билан расмийлаштирилган бўлиши лозим.

Лизинг берувчи корxonалар оператив лизинг бўйича берилган асосий воситалар учун лизинг олувчи корxonадан олиниши лозим бўлган тўловни (қўшилган қиймат солиғи билан бирга) операция даромадлар таркибига (Дт 4810 счёта Кт 9350) киритади. Лизингга берилган мулкнинг эскириш суммасини эса операция харажатлар таркибига қўшадилар (Дт 9350, Кт 0220) яъни олинган даромад эскириш суммасига камайтиради. Бунда лизинг берувчи корхона бюджетга қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ҳисоблайди (Дт 9350, Кт 6410) ва тўлайди (Дт 6410, Кт 5110).

Лизинг олувчи корxonалар оператив (қисқа муддатли) лизинг учун тўланадиган лизинг тўлови суммаларини ишлаб чиқариш харажатларига қўшадилар (2010, 2310, 2310, 2710 счётлар дебети ва 6910-счёта «Тўланадиган қисқа муддатли ижара ҳақи» счёти кредити) тўланадиган қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) суммаси (4410 счёта дебети ва 6910 счётнинг кредити) акс эттирилади.

Ижарага олинган асосий воситаларни жорий таъмирлаш харажатлари лизинг олувчи томонидан қилинади, капитал таъмирлаш эса шартномадаги келишувга мувофиқ лизинг олувчи ёки лизинг берувчи ҳисобидан амалга оширилади.

Аудитор юқорида кўрсатилган масалаларни текшириб, ўрнатилган талаблар ва қоидаларнинг бузилиш ҳолларини ўзининг ишчи ҳужжатларида акс эттириши лозим.

Молияланадиган (узок муддатли) лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар аудитининг хусусиятлари. Мулкни кейинчалик сотиб олиш ҳуқуқини берувчи молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар, биринчидан, лизинг олувчи корхонада 0310-«Узок муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» деган счётада ҳисобга олинади. Иккинчидан, асосий воситаларни молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олувчи корхоналар уларга ҳар ойда белгиланган умумий тартибда эскириш ҳисоблаб, 0299 счётада акс эттириб боради, (Дебет 2010, 2310, 2510, 2710 счётлар ва кредит 0299 счёт). Учинчидан, ижарага берувчи билан асосий воситалар лизинги учун ҳисоб-китоблар лизинг олувчи корхонада шу мақсадда махсус белгиланган 6910- «Тўланадиган қисқа муддатли ижара ҳақи» ва 7910-«Тўланадиган узок муддатли ижара ҳақи» счётларида ҳисобга олинади. Шундай қилиб, аудитор фақат корхонада молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган ёки берилган асосий воситалар ҳисобини ташкил этишнинг тўғрилигини текширмасдан, балки лизинг олувчи билан лизинг берувчи ўртасидаги ҳисоб-китобларнинг ҳолатини ҳам текшириши лозим. Лизинг олувчи билан лизинг берувчининг ўзаро ҳисоб-китобларини текшириш (солиштириш) далолатномасини ҳам текшириши зарур.

Жисмоний шахслардан ижарага олинган асосий воситалар аудити ҳам айрим хусусиятларга эга. Кўпчилик фирмалар, кўшма корхоналар, ваколатхоналар автомобилларни сотиб олинганидан кўра фойдалироқ бўлгани учун ижарага оладилар. Бунда аудитор автомашинани ишлатиш ва таъмирлаш харажатларини коплаш, ҳисоблашишлар тартиби келишилган ижара шартномаси билан танишиши лозим.

Жисмоний шахслар билан тузилган шартномага кўра ижара тўловлари ижарачи томонидан унинг харажатларига кўшилса (2010, 2310, 2510, 2710 счётлар дебет ва 6910 счёт кредит). Ҳисобланган ижара тўлови суммасидан даромад солиғи ундирилади (Дебет 6910 счёт Кредит 6410 счёт). Ижарага берувчи жисмоний шахсларга улардан ижарага олинган асосий воситалар учун ҳисобланган ижара тўлови суммасидан бюджетдан ташқари фондларга тўловлар ҳисобланмайди.

Агар асосий воситалар объектлари тадбиркор бўлган жисмоний шахслардан ижарага олинса, ҳисобланган ижара тўлови суммасидан даромад солиғи ушланмайди. Корхона бундай тўловларнинг барча турлари бўйича солиқ инспекцияси ҳар чоракликда билдириб туриши лозим. Аудитор корхонанинг ижарага берувчи жисмоний шахслар билан ҳисоб-китобларни ҳисобга олиш қоидалари ва солиқ қонунчилигига риоя қилинаётганлигига ишонч ҳосил қилиши лозим.

Молияланадиган лизинг муомалалари аудити. Аудитда бажариладиган барча амаллар лизинг муомалаларининг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади. Шунинг учун лизинг шартномаларини тузиш, муомалаларни бухгалтерия ҳисобида акс эттириш ва солиққа тортишда йўл қўйиладиган хатоларнинг аксарияти меъёрий ҳужжатлардаги камчиликлар ва услубий қўлланмалар етишмаслиги билан боғлиқ.

Лизинг муомалалари аудитида алоҳида эътибор берилиши, лизинг субъектлари асосий воситалар билан боғлиқ бошқа муомалаларга қараганда, буларни текширишга кўпроқ вақт ажратилиши лозим. Лизинг муомалалари аудитини ташкил этиш ва методикасини ишлаб чиқишда бундай омиллар ҳисобга олиниши керак.

Лизинг операцияларини текширишда аудитнинг барча босқичлари – режалаштириш, аудиторлар гуруҳини тузиш, текширув ўтказиш, аудиторлик ҳисоботи ва хулосаларини тузишда махсус ёндошув талаб қилинади.

Аудитни режалаштириш босқичида бажариладиган таҳлилий амаллар текшириладиган хўжалик юритувчи субъект фаолиятини ўрганиш ва аудиторлик рискининг даражасини пасайтиришга ёрдам беради. Аудиторлардан махсус эътибор талаб қиладиган ва аудиторлик риски юқори бўлган, ностандарт ёки нотўғри акс эттирилган хўжалик фаолияти фактлари ва натижаларини аниқлашга ёрдам берганлиги сабабли, таҳлилий амаллар ушбу босқичда ўта муҳим ҳисобланади.

Таҳлилий амаллар кераксиз аудиторлик амалларининг сонини қисқартиришга имкон беради, демак текширувга сарфланадиган меҳнат сарфларини камайтиради. Пировард натижада бу аудит сифатини оширади ва молиявий ҳисоботдаги чалкашликларни аниқлашни таъминлайди.

Лизинг муносабатларининг асосий элементларини текшириш учун лизинг турига боғлиқ ҳолда бажариладиган текширув амалларини ўзгартириш кўзда тутилган, махсус схема ишлаб чиқиш зарур.

Лизингнинг энг кўп тарқалган тури – молияланадиган лизингни текширишда лизинг маконида уҳта иштирокчи мавжудлигини назарда тутадиган, лизинг схемаси ҳуқуқий тузилишининг хусусиятларидан келиб чиқиш зарур. Лизингнинг бошқа турлари (қайтариладиган, оператив) учун бундай схемага муайян лизинг турлари хусусиятларидан келиб чиқадиган ўзгартиришлар киритилиши зарур.

Лизинг муомалаларини аудиторлик текширувидан ўтказиш учун текшириладиган объектлар ва ҳал этиладиган вазифалар рўйхати лизинг берувчи корхона ва лизинг олувчи корхона позицияларидан шакллантирилиши керак.

Лизинг муомалалари мураккаблиги ва ностандартлиги сабабли, улар алоҳида моментлари, ҳатто муҳим бўлса ҳам текширилиши мақсадга мувофиқ эмас. Изма-из текшириш, муомалаларни ҳисобда акс эттириш ишончилигини текширишнинг энг самарали усулларидан бири ҳисобланади. Бунинг учун операцияларнинг салмоқли турларини танлаб олиш ва уларнинг бухгалтерия ҳисобида акс эттирилишини бошидан охиригача изма-из текшириб чиқиш зарур.

Лизинг муомалаларини аудиторлик текширувидан ўтказиш учун қуйидаги таҳлилий амаллар самарали ҳисобланади:

- бухгалтерия ҳисоботининг кўрсаткичлари ва улар билан боғлиқ ҳисобот даврининг нисбий коэффициентларини хўжалик юритувчи субъект томонидан белгилаб қўйилган нормативлар билан таққослаш;

- бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичларини лизинг шартномаси ва ички ҳужжатлар айланишидаги маълумотлар билан режа ва башиоратлаш кўрсаткичлари ва ҳоказолар билан таққослаш.

Энг муҳим масалалар бўйича аудиторлик далилларини бир неча муқобил манбалардан олиш мақсадга мувофиқ. Аудиторда қўшимча аудиторлик амаллари бажариш заруриятини вужудга келтирган ҳолат мазкур амалларнинг бевосита лизинг муомалаларига тегишли эканлигини аниқлаш ва текширув ўтказиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Лизинг берувчи корхонада аудит ўтказиш бўйича вазифалар.

№	Номлари	Вазифаларнинг қисқача мазмуни
1	Умумий масалалар	Лизинг фаолияти билан шугулланиш учун лицензиянинг мавжудлигини аниқлаш. Лизинг келишувлари, жумладан мулкка эгалик ҳуқуқининг ўтиши бўйича шартномаларнинг қонунчиликка мувофиқлигини текшириш.
2	Асосий воситалар	Лизинг берувчида лизинг шартномаси бўйича асосий воситалар кирими ва чиқимининг аналитик ва синтетик ҳисоби. Лизингга доир мулкларга эскириш ҳисоблашнинг тўғрилиги. Лизингга бериладиган мулкларнинг чиқими, жумладан лизинг олувчи томонидан сотиб олинishi. Лизингга бериладиган мулкларга доир капитал қўйилмалар ҳисоби.
3	Таннарх шаклланиши	Кредитлар ва қарзлар бўйича харажатлар ҳисоби. Лизингга бериладиган мулкларни сугурталаш харажатларининг ҳисоби. Лизингга бериладиган мулкларни таъмирлаш харажатларининг ҳисоби.
4	Лизинг хизматларини сотиш.	Лизинг шартномалари бўйича даромадларни ҳисобга олиш.
5	Ҳисоб-китоблар	Мол етказиб берувчилар ва пудратчилар билан ҳисоб-китоблар. Харидорлар ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоблар. Бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар. Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоблар.
6	Лизинг муомалаларини солиққа тортиш	Лизинг объектлари билан боғлиқ муомалалар – сотиб олиш, гаровга олиш, лизинг олувчига бериш ва сотиш муомалаларини солиққа тортиш бўйича ҳисоб-китоблар. Лизинг шартномалари бўйича олинган даромадларни солиққа тортиш.
7	Ҳисобот	Бухгалтерия ҳисоботи- фаолият натижаларини ишонарли акс эттириш. Солиқ ҳисоботи – фаолият натижаларини ишонарли акс эттириш.

Лизинг олувчи корхонада аудит ўтказиш бўйича вазифалар.

№	Номлари	Вазифаларнинг қисқача мазмуни.
1	Умумий масалалар	Лизинг шартномаси, шу жумладан мулккий ҳуқуқлар ўтиш шартномасининг қонунчиликка мослигини текшириш. Лизинг битимларига рухсат бериш тўғрисида директорлар Кенгаши тегишли қарорларни мавжудлиги.
2.	Асосий воситалар	Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар аналитик ва синтетик ҳисоби. Лизингга олинган асосий воситалар бўйича эскириш ҳисоблаш ва ҳисобда акс эттиришнинг тўғрилиги. Лизинг мулкларини, шу жумладан узоқ муддатлиларини сотиб олиш. Лизингга олинган мулклар бўйича капитал сарфлар ҳисоби.

3	Таннарх шаклланиши	Лизинг шартномаси бўйича лизинг тўловлари кўринишидаги харажатлар ҳисоби. Лизингга олинган мулкларни сугурталаш харажатларининг ҳисоби. Лизингга олинган мулкларни таъмирлаш харажатлари ҳисоби.
4	Ҳисоб-китоблар	Мол етказиб берувчилар ва пудратчилар билан ҳисоб-китоблар. Харидорлар ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоблар. Бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ҳисоб-китоблар. Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоблар.
5	Лизинг муомалаларини солиққа тортиш	Лизинг объектлари билан боғлиқ муомалалар – олиш, гаров ва сотиб олиш муомалаларини солиққа тортиш бўйича ҳисоб-китоблар.
6	Ҳисобот	Бухгалтерия ҳисоботи – фаолият натижаларини ишонарли акс эттириш. Солиқ ҳисоботи – фаолият натижаларини ишонарли акс эттириш.

Лизинг муомалаларини текширишда, асосан аудиторлик ташкилотларининг ўзи тўплаган далилларга таяниш зарур. Шунингдек, ходимлар ва учинчи шахсларнинг огзаки маълумотларини инкор қилмаган ҳолда, ёзма далилларга асосланиш зарур. Огзаки олинган далиллар асосида ҳам бир қатор муҳим хулосалар қилиш мумкинки, улар корхонада лизинг муомалалари учун қабул қилинган ҳисоб сиёсати, солиққа тортиш ва бошқа ҳуқуқий масалалар билан тез танишишга ёрдам беради. Масалага бундай ёндошув қисқа вақт ичида бутун ҳисобот тизимини аниқлашни, унинг бўш жойлари ва хатоларини белгилашга имкон яратиб, текширув ўтказиш учун вақт сарфини камайтиради.

Лизинг муомалаларини аудиторлик текширувидан ўтказишнинг ташкилий жараёнларини мақбуллаштириш хатолар ва чалкашликларнинг турлари ҳақида маълумотларни олишга ёрдам бериб, улар лизинг шартномаси бўйича муомалаларни ҳисобда акс эттириш вақтида пайдо бўлиши мумкин.

Лизинг муомалаларини аудиторлик текширувидан ўтказишнинг умумий режаси ва иш дастури билан бир қаторда лизинг муомалаларига доир асосий хатолар тўпланади ва туркумланади.

Лизинг муомалаларида кўп учрайдиган хатолар рўйхати.

Хатолар турлари	Қўлланиладиган амаллар
Тегишли лицензияга эга бўлмасдан лизинг фаолиятини амалга ошириш.	Огзаки сўров; ҳужжатларни текшириш.
Корхона ҳисоб сиёсатида лизинг мулклари ва лизинг муомалаларига тегишли қоидаларнинг йўқлиги	Ҳужжатларни текшириш.
Ташқи ва ички ҳужжатларга зид бўлган хўжалик муомалаларини со-дир этиш ва бухгалтерия ёзувлари-рининг мавжудлиги.	Огзаки сўров; ҳужжатларни текшириш; тахлилий амаллар.
Жадаллаштирилган амортизация ҳисоблаш механизмининг ноқонунийлиги ва нотўғри қўлланилиши.	Ҳужжатларни текшириш

Лизингга олинган асосий восита-ларни ўз вақтида ва тўғри кирим қилмаслик.	Ҳужжатларни текшириш; Айрим хўжалик муомалаларини ҳисобга олиш қоидаларига риоя қилинишини текшириш.
Асосий воситаларни лизингга олиш бўйича муомалаларнинг ҳисобда нотўғри акс этирилиши.	Ҳужжатларни текшириш; Айрим хўжалик муомалаларини ҳисобга олиш қоидаларига риоя қилинишини текшириш.
Асосий воситалардан фойдаланиш шартларига риоя қилмаслик.	Отзаки сўров; ҳужжатларни текшириш.
Лизингга олинган асосий воситалар-ни таъмирлаш харажатларини хиз-матлар таннархига асосиз кўши-лиши.	Мижознинг ҳисоб китобларини текшириш (қайта ҳисоблаш); ҳужжатларни текшириш; изма-из текшириб чиқиш.
Лизинг хизматларини сотиш ҳаж-мининг пасайтириб кўрсатилиши.	Мижознинг арифметик ҳисоб-китоблари-ни текшириш (қайта ҳисоблаш); Айрим хўжалик муомалаларини ҳисобга олиш қоидаларига риоя қилинишини текшириш; изма-из текшириб чиқиш.
Лизинг келишувларининг шартно-малар тизими бўйича контрагентлар билан ҳисоб-китоблар ҳолатининг ишончсизлиги.	Мижознинг арифметик ҳисоб-китоблари-ни текшириш (қайта ҳисоблаш); айрим хўжалик муомалаларини ҳисобга олиш қоидаларига риоя қилинишини текшириш; изма-из текшириб чиқиш.
Солиқларнинг нотўғри ҳисоблани-ши ва тўланиши.	Айрим хўжалик муомалаларини ҳисобга олиш қоидаларига риоя қилинишини текшириш; изма-из текшириб чиқиш.
Тақдим қилинган ҳисоботнинг ишончсизлиги.	Мижознинг арифметик ҳисоб-китоблари-ни текшириш (қайта ҳисоблаш); Таҳлилий амаллар

Ушбу жадвалда келтирилган хатолар рўйхати аудиторлик ташкилотининг амалий иш тажрибаси асосида шакллантирилади. Шунинг учун ҳам ҳуқуқий-меъёрий база ўзгарган ва янги хатоларнинг аниқланишига қараб ушбу рўйхатнинг таркиби ва мазмунини ўзгартириш мумкин. Қоидабузарликлар бўйича маълумотлар базасини шакллантириш ва доимий равишда янгилаб бориш аудиторлик ташкилотига қоидабузарликларни мунтазам равишда таҳлил қилиш, уларни аниқлаш амалиётини умумлаштириш ва қоидабузарликларнинг молиявий ҳисобот кўрсаткичларига таъсирини баҳолашга имкон яратади.

7. Асосий воситаларга эскириш ҳисоблашнинг тўғрилигини текшириш.

Аудитор асосий воситаларга эскириш ҳисоблашнинг тўғрилигини текширишда ўрнатилган ҳар ойлик эскириш ҳисоблаш қоидаларига бухгалтерия томонидан риоя қилинаётганлигини аниқлаши лозим. Бунда текшириш учун асосий воситаларга эскириш ҳисоблашда тўлдириладиган 6-шаклдаги ҳисоб-китоб жадвали асос бўлиб хизмат қилади. Аудиторга хизмат қилиш муддати ўтиб, амортизация ҳисоблаш тўхтатилган асосий воситалар объектларининг рўйхати тақдим этилиши лозим. Агар корхонада тезлаштирилган амортизация ҳисоблаш механизми қўлланилса, ушбу ҳолат унинг ҳисоб юритиш сиёсатида кўрсатилган бўлиши лозим.

Аудитнинг ушбу блокида қуйидаги ишлар амалга оширилади:

- * корхона ҳисоб сиёсатида кўрсатилган - **асосий воситаларга амортизация ҳисоблаш қоидаларига** риоя қилинишини текшириш;
- * амортизация ажратмаларини асосий воситаларнинг у ёки бу гуруҳига олиб боришнинг тўғрилигини текшириш;
- * ҳар ойлик амортизация ажратмалари суммалари бўйича ҳисоб-китобларни текшириш;
- * амортизация ажратмаларининг ҳисобда ўз вақтида ва тўғри акс эттирилишини текшириш.

Амортизация ажратмаларини ҳисоблаш ва бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттиришнинг тўғрилигини аниқлаш № 5 БҲМС, 21-БҲМС ва мижоз-корхона ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруғининг тегишли қисмига мувофиқ амалга оширилади. Бунинг учун корхона ҳисоб сиёсати бўйича буйруғининг қоидалари; асосий воситалар амортизация ҳисоб-китоби бўйича ишланма жадваллар кўрсаткичларидан фойдаланилади.

Аудитор амортизация ҳисоблашнинг махсус шартлари қўлланиладиган асосий воситалар объектларининг рўйхатини олиши зарур. Буларга хусусан қуйидагилар киради:

- * хизмат қилиш муддати ўтиб кетган асосий воситалар;
- * амортизация ҳисобланмайдиган асосий воситалар;
- * консервациядаги асосий воситалар;
- * амортизация ҳисоблаш тўхтатилган асосий воситалар;
- * жадаллаштирилган амортизация усули қўлланилаётган асосий воситалар;
- * ноишлаб чиқаришдаги асосий воситалар;
- * молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар.

Амортизация ажратмаларининг ҳисобланишини текшириш чоғида аудитор амортизация ҳисоблаш усуллари (чизиқли усул, камайиб борувчи қолдиқ усули, фойдали ишлатиш муддати давомидаги йиллари йигиндиси бўйича қийматини ҳисобдан ўчириш усули, қийматни маҳсулот (иш) ҳажмига мутаносиб равишда ҳисобдан ўчириш усули)га эътибор бериши зарур.

Асосий воситалар объектларининг бир хил гуруҳлари бўйича амортизация ҳисоблашнинг танланган у ёки бу усулини қўллаш бутун фойдали хизмат қилиш муддати давомида бошқасига ўзгартирилмасдан амалга оширилиши лозим. Аммо, солиққа тортиш мақсадида амортизация ажратмалари ҳисоблаш Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси 23-моддасига мувофиқ асосий воситалар объектларининг дастлабки қийматига нисбатан амалга оширилиши ҳам мумкин.

Аудитор танлаб текшириш усули билан асосий воситаларнинг фойдали хизмат қилиш муддати тўғри белгиланганлигини аниқлайди. Чунки, ҳисобот давридаги амортизация ажратмалари суммаси ва амортизация ажратмалари нормаларини белгилаш шунга боғлиқ. Амортизация ажратмалари нормалари нотўғри белгиланган ҳолатлар аниқланганида, аудитор бунинг оқибатида

маҳсулот(иш, хизмат)лар таннархи қанчалик ошган(пасайган) лигини аниқлайди.

Шунингдек, амортизация ҳисоблаш муддатларининг бошланиш ва тўхтатилиш муддатлари, амортизация ҳисоблашнинг мунтазамлиги, амортизация ҳисоблашда пасайтирувчи ва оширувчи коэффициентларни қўллашнинг тўғрилигини текшириш зарур.

Амортизация ажратмалари ҳисоб-китобларининг тўғрилиги танлаб текширилади.

Амортизация ажратмаларини маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархига олиб боришнинг тўғрилигини текшириш амортизация ажратмаларини аудиторлик текширувидан ўтказишнинг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Аудитор амортизация ҳисобланадиган объектлар асосий воситаларнинг қайси гуруҳига (ишлаб чиқариш ёки ноишлаб чиқариш) тегишлилигини, асосий воситалар маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) да ишлатилаётганлиги ёки оператив (қисқа муддатли) лизинг шартномаси асосида берилганлигини аниқлаши лозим. Ноишлаб чиқариш соҳасидаги асосий воситалар бўйича ҳисобланган амортизация ажратмалари ўз маблағлари манбалари ҳисобига, оператив лизинг асосида топширилганлари бўйича эса фойда ва зарарлар счётига олиб борилади.

Асосий воситаларга эскириш ҳисоблашни ҳисобга олишда энг кўп учрайдиган қоида бузилиш ҳоллари: айрим корхоналарда асосий воситаларга эскириш ҳисоблаш ҳар чоракликда амалга оширилади; солиққа тортиладиган базани камайтириш мақсадида атайлаб хизмат қилиш муддати ўтиб кетган асосий воситаларга ҳам эскириш ҳисоблаш давом эттирилади; асосий воситаларга асоссиз тарзда тезлаштирилган эскириш ҳисобланади ва ҳ. к.

Уларни қуйидаги жадвалда баён қилиш мумкин.

Асосий воситаларга амортизация ҳисоблашда кўп учрайдиган хато-камчиликлар

Амортизация ажратмалари бўйича аниқланган хатолар	Қайси ҳужжат қоидаси бузилган	Хатонинг оқибати
Асосий воситалар дастлабки (инвентар) қийматининг нотўғри аниқланиши (оширилиши ёки пасайтирилиши)	?	Амортизация ажратмалари суммалари ошиб (камайиб), солиққа тортиладиган фойданинг бузиб кўрсатилишига олиб келади.
Корхона зарар кўриб ишлаганида амортизация ҳисобланмаслик	?	Хўжалик фаолияти молиявий натижасининг бузилиши ва амортизация ҳисобланадиган объект фоидали хизмат муддатининг чўзилиши
Амортизация		Хўжалик фаолияти фактларининг вақтинчалик

ажратмаларини ҳар чоракда бир марта (чораклик ҳисобот тузиш пайтида) ҳисоблаш.	?	аниқлик тамойилининг бузилиши. Алоҳида даврлар бўйича молиявий натижалар бузиб кўрсатилиши
Тўлик амортизация қилинган асосий воситалар бўйича амортизация ҳисоблашнинг давом эттирилиши	?	Бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичларининг бузилиши. Маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархининг сунъий равишда ошиб кетиши, солиққа тортиладиган базанинг, ҳамда юридик шахсларга мулк солиғини ҳисоблашда мулклар қийматининг камайтирилиши
Амортизация ажратмалари ҳисоблашнинг бошланиш ва тўхатилиш муддатларини аниқлашдаги хатолар	?	Амортизация ҳисоблашни вақтидан олдин бошлаш солиққа тортиладиган фойданинг камайтирилишига, шунингдек, амортизация ҳисоблашнинг вақтидан олдин тугашини билдиради
Ижарага олинган асосий воситаларга қилинган капитал харажатлар бўйича амортизация ҳисобланиши	?	Ишлаб чиқариладиган маҳсулот таннархининг пасайиши. Бухгалтерия ҳисоботи кўрсаткичларининг бузиб кўрсатилиши

Амортизация ажратмаларини текшириш чоғида қуйидаги таҳлилий амаллар қўлланилиши мумкин:

* асосий воситаларни ҳисобга оладиган счётлар (0110-0199) бўйича қолдиқларни ва жорий йилда ҳисобланган амортизацияни олдинги даврлардаги маълумотлар билан таққослаш ва уларнинг ўзгаришини баҳолаш;

* жорий йилда жамғарилган амортизация қолдиғини олдинги даврлардаги қолдиқлар билан таққослаш.

Асосий воситаларга эскириш ҳисоблашнинг тўғрилигини текширишда аудитор корхонада ўрнатилган амортизация нормаларининг мавжудлигига ишонч ҳосил қилиши лозим. Уларнинг йўқлиги йўл қўйилган хатоларга сабаб бўлиши мумкин. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодексига мувофиқ (23-модда) 1998 йил 1 январидан бошлаб асосий воситаларга қуйидаги нормаларга асосан амортизация ҳисобланади:

Асосий воситаларнинг амортизация нормалари

Асосий воситалар гуруҳлари	Амортизация нормаси
1. Енгил автомобиллар, такси, йўлларда фойдаланиладиган автотрактор техникаси, махсус асбоб-ускуна, инвентар ва жиҳозлар. Компьютерлар, периферия қурилмалари ва маълумотларни қайта ишлаш ускуналари.	20 фоиз
2. Юк автомобиллари, автобуслар, махсус автомобиллар ва автотиркамалар. Саноатнинг барча тармоқлари, металл қуйиш корхонаси учун машиналар ва ускуналар, темирчилик-пресслаш ускуналари, қурилиш ускуналари, қишлоқ хўжалик машиналари ва ускуналари. Офислар учун мебел.	15 фоиз
3. Темир йўл, денгиз ва ҳаво транспорти воситалари. Куч-қувват берадиган машиналар ва ускуналар: иссиқлик-техника ускуналари, турбина ускуналари, электр двигателлари ва дизелогенераторлар. Электр узатиш ва алоқа қурилмалари. Трубопроводлар.	8 фоиз

4. Бинолар, иншоотлар ва иморатлар.	5 фоиз
5. Бошқа ушбу гуруҳларга киритилмаган, амортизация қилинадиган активлар.	10 фоиз

8. Асосий воситаларни таъмирлаш аудити. Пудрат усули ва хўжалик усулида бажарилган таъмирлаш ишлари аудитининг хусусиятлари.

Асосий воситаларни тиклаш қуйидагилар орқали амалга оширилади:

- * таъмирлаш (жорий, ўрта, капитал);
- * замонавийлаштириш ва қайта жиҳозлаш.

Асосий воситаларни таъмирлашга доир муомалаларни текшириш чоғида аудитор ҳужжатлар расмийлаштирилишининг тўғрилигига алоҳида эътибор қаратиши лозим. Бунда даставвал, мазкур масала бўйича корхонада қандай ҳисоб сиёсати қабул қилинганлиги аниқлаши зарур. Бу нарса текширувни давом эттириш кетма-кетлигини белгилайди. Корхоналарда асосий воситаларни таъмирлашга доир харажатлар қуйидагича ҳисобдан ўчирилиши мумкин:

- * харажатларнинг қилиниш меъёрига қараб бевосита маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархига;
- * асосий воситаларни таъмирлаш учун яратилган фонд ҳисобидан;
- * харажатларни олдин 3190 - «Бошқа олдиндан тўланган харажатлар» счётига олиб бориб, кейинчалик бир меъёрда таннархга қўшиб бориш.

Агар ҳисоб сиёсатига мувофиқ корхонада асосий воситаларни таъмирлаш учун резерв ташкил этиладиган бўлса, унда аудитор резерв учун ажратмалар суммасининг иқтисодий асосланганлигини, асосий воситаларнинг турлари бўйича (бинолар, иншоотлар, қурилмалар ва ҳоказо) ажратмалар миқдори кўзда тутилганлиги ёки ажратмаларнинг ягона нормаси белгиланганлиги, ҳар ойда резерв ҳисоблаш тамоилига риоя қилинишини аниқлайди. Таъмирлаш учун қилинган ҳақиқий харажатлар яратилган резерв ҳисобига ҳисобдан ўчирилади. Шунинг учун аудитор йил охирида (таъмирлаш ишлари тугалланган ҳолларда) ошиқча ҳисобланган резерв тўғриланганлиги (сторно қилинганлиги)га ишонч ҳосил қилиши лозим.

Асосий воситаларни таъмирлашга доир муомалаларнинг бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттирилишини текшириш чоғида аудитор, ишлаб чиқаришга доир асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари таннархга олиб борилганлиги, ноишлаб чиқаришга доир асосий воситаларники эса ўз манбалари ҳисобига ҳисобдан ўчирилганлигига ишонч ҳосил қилиши лозим. Шунингдек, аудитор таъмирлаш ишлари қайси усул (пудрат ёки хўжалик усули) билан амалга оширилганлигини ҳам текширади.

Агар ҳисобот даврида лизингга олинган асосий воситалар таъмирланган бўлса, таъмирлаш турини (жорий ёки капитал), лизинг шартномасида капитал таъмирлаш кўзда тутилганлиги ва харажатлар кимнинг ҳисобидан қопланишини текшириш зарур.

Корхоналар ҳисобот даврида асосий воситалар объектларини замонавийлаштириш ва қайта жиҳозлаш учун ҳам харажатлар қилиши мумкин. Аудитор бу ҳолда қуйидагиларни текширади: қилинган харажатлар 0890 - «Бошқа капитал сарфлар» счётида ҳисобга олинганлиги, таъмирлаш ишлари яқунланганидан сўнг асосий воситалар дастлабки қиймати ошганлиги, корхона қўшилган капиталининг кўпайиши ҳисобда кўрсатилганлиги.

Корхона асосий воситаларни таъмирлаш билан боғлиқ барча харажатларни ишлаб чиқарилган маҳсулот (бажарилган иш, кўрсатилган хизмат)лар таннархига киритади, бу пировардида молиявий натижанинг шаклланишига, шунингдек корхонанинг фойдадан бюджетга тўловлар бўйича бюджет билан ўзаро муносабатларига ҳам таъсир этади.

Аудитор, энг аввало, бу масала бўйича ҳам корхонада қандай ҳисоб сиёсати қабул қилинганлигини аниқлаши лозим. Айрим корхоналар келгуси йил учун ҳисоб сиёсатини қабул қилишда таъмирлаш харажатларини ҳар ойда ҳақиқий харажатлар ҳажмида ҳисобдан ўчирадиган тартибни қўллайдилар. Бошқа корхоналар таъмирлаш фонди яратадилар (таъмирлашнинг барча турлари учун резервга маблағ ажратадилар), ҳақиқатда бажарилган таъмирлаш ишлари учун қилинган харажатларни эса ташкил этилган фонд ҳисобига ҳисобдан ўчирадилар.

Биринчи ҳолатда таъмирлашга доир барча харажатлар таъмирлаш қайси ҳисобот даврида амалга оширилган бўлса, бевосита шу даврдаги ишлаб чиқариш харажатларига қўшилиши лозим; иккинчи ҳолатда корхона балансида турган асосий воситаларнинг дастлабки қийматига нисбатан фоиз ҳисобида таъмирлаш фондига ажратмалар нормативи ҳисоблаб чиқарилади.

Одатда, ҳисоб юритиш сиёсатининг биринчи вариантини кичик ва ўрта бизнес корхоналари, иккинчисини эса асосий воситалари мулклар(активлар)нинг салмоқли қисмини ташкил этадиган йирик корхоналар қўллайдилар.

Аудитор таъмирлаш харажатларини ишлаб чиқариш харажатларига қўшишнинг тўғрилигини корхонада қабул қилинган ҳисоб юритиш сиёсатидан келиб чиқиб, унинг ўзгариш ҳолларида эса сабабини ва ушбу вазиятнинг молиявий натижага таъсирини текшириши лозим.

Асосий воситаларга эскириш ҳисоблаш ва таъмирлаш бўйича корхонада қандай ҳисоб юритиш сиёсати қабул қилинганлигини аниқлаш учун 8910-«Келгусидаги харажатлар ва тўловлар учун резервлар» счётининг маълумотлари билан танишиш зарур. Агар 8910 счётда алоҳида «Таъмирлаш фонди» деган аналитик счёт ажратилган бўлса, ушбу фондга қилинган ажратмаларнинг ҳажми қанчалик асосланганлиги (иқтисодий ҳисоб-китоблар билан тасдиқланганлиги)га ишонч ҳосил қилиш зарур. Ажратмалар ҳажми асосий воситалар турлари бўйича табақаланган ёки ажратмаларнинг ягона нормаси ўрнатилган бўлиши мумкин. Агар ягона нормативни қўллаш, аудитор нуқтаи назаридан, таннархнинг асоссиз кўтарилиши ва солиққа тортиладиган базанинг пасайишига олиб келса, у бундай ҳолатни аудиторлик ҳисоботида кўрсатиб ўтиши лозим.

Масалан, таъмирлаш фондига ажратмаларнинг ягона нормасида, агар бино ва иншоотларнинг қиймати умумий балансда салмоқли ўрин тутса, аудитор кейинги йилларда қандай ажратмалар нормалари қўлланилганини кўриб чиқиши лозим. Асосий воситалар(бинолар, иншоотлар, транспорт воситалари, машиналар ва қурилмалар)нинг хизмат қилиш муддатлари хилма-хил, шунинг учун амортизация ажратмаларининг ягона нормаларини қўллаш унчалик тўғри эмас. Бошқа томондан, машина ва қурилмаларни ҳар хил иш сменаларида, алоҳида технологик муҳит ва шунга ўхшаш юқори даражада эскиришга олиб келадиган шароитларда ишлатиш ҳам таъмирлаш фондига қилинадиган ажратмаларни тезлаштиришни тақозо этади. Пудрат шартномаси бўйича ҳисобланган суммалар, ижтимоий суғурта фонди(ИСФ)га ажратмалар ва транспорт солиғидан ташқари, меҳнат ҳақи сарфлари (бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар билан биргаликда) каби харажатларга қўшилади. Аудитор таъмирлаш фондига ажратмалар нормативларининг техник-иқтисодий асоси (ҳисоб-китоби)нинг мавжудлиги ва ҳар ойлик ажратмалар қилишда уларга риоя қилинганлигига ишонч ҳосил қилиши лозим.

Пудрат усулида бажарилган таъмирлаш ишлари аудитининг хусусиятлари. Бу ҳолда таъмирлаш ишлари тузилган шартномалар асосида пудратчи ташкилотлар томонидан бажарилади, бунда 6010«Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» счётида акс эттириладиган, корхонанинг таъмирлаш ташкилотлари билан ҳисоб-китоблари текшириш объектлари бўлиб ҳисобланади. Шунингдек, таъмирлаш ишлари тадбиркор жисмоний шахслар ёки тадбиркор бўлмаганлар билан тузилган пудрат шартномаларига асосан ҳам бажарилиши мумкин. Сарфларни ишлаб чиқариш харажатларига қўшиш фақат таъмирлаш ишларини бажариш сметаси шартнома билан кўзда тутилган ҳолатдагина мумкин. Агар бундай бўлмаганда, жисмоний шахслар билан тузилган пудрат шартномалари бўйича бажарилган ишлар учун қилинган харажатлар корхонанинг соф фойдаси ҳисобига ҳисобдан ўчирилиши лозим. Жисмоний шахслардан бюджетга даромад солиғи ушланиши ва ўтказиб берилиши лозим.

Хўжалик усулида бажарилган таъмирлаш ишлари аудитининг хусусиятлари. Аввал таъкидлаб ўтилганидек, таъмирлаш фонди ташкил этмайдиган кўпчилик корхоналар барча қилган харажатларини уларнинг қилиниш меъёрига қараб маҳсулот ишлаб чиқариш (иш бажариш, хизмат кўрсатиш) харажатларига қўшадилар. Катта ва ўрта корхоналарда махсус таъмирлаш хизматлари (цехлар, участкалар) бўлиши мумкин. Бундай бўлинмаларнинг харажатлари амалда таъмирлаш турлари: жорий, ўрта, капитал таъмирлаш бўйича 2310«Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар» счётининг «Таъмирлаш устахонаси» аналитик счётида олдиндан йиғилиб таъмирлаш ишлари тугалланганидан кейин корхонада қабул қилинган ҳисоб юритиш сиёсатига кўра 2310-счёт кредитидан ишлаб чиқариш счётлари (2010, 2510,)нинг дебетига ёки таъмирлаш фонди (8910-счёт «Таъмирлаш фонди» аналитик счёти) ҳисобига ҳисобдан ўчирилади. Капитал ва ўрта таъмирлаш

учун сметалар тузилган бўлиши лозим. Буларнинг ҳаммаси аудитор томонидан текширилади.

У хўжалик муомалаларини ҳужжатлаштириш тартиби билан танишиб чиқиши керак. Дастлабки ҳужжатлар (материалларни олиш учун талабнома ва бошқалар)да харажатларнинг йўналиши, яъни таъмирлаш ишлари кўрсатилиши лозим. Аудитор корхона маъмуриятига нуқсон (дефект)лар ведомостига асосан тузиладиган, чоракларга бўлинган, таъмирлаш ишларини ўтказишнинг 1 йиллик режасини тузишни тавсия қилиши мумкин. Бу тадбирлар ўз навбатида корхоналарга таъмирлаш мақсадида маблағлардан самарали фойдаланиш устидан назоратни кучайтиришга имкон яратади.

Хулоса қилиб айтганда, асосий воситаларни малакали аудиторлик текширувидан ўтказиш, сифатли аудиторлик ҳисоботи ва аудиторлик хулосаси тузиш учун ушбу ҳисоб объектини ҳар томонлама синчиклаб текшириш, маълумотларни таҳлил қилиш, шунингдек, бу ишга киришишдан олдин асосий воситалар ҳисобига доир барча меъёрий ҳужжатлар ҳамда бошқа зарур манбалардан иборат маълумотлар тўпламини шакллантириш зарур. Шундагина аудитор малакали текширув ўтказиб, корхонага (мижозга) сифатли хизмат кўрсатиши ва қимматли маслаҳатлар беришга эришиши мумкин.